

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXVI – leto 1980/81 – št. 4

Jezik in slovstvo

Letnik XXVI, številka 4

Ljubljana, januar 1980/81

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika),

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 120.– din, polletna 60.– din, posamezna številka 15.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 50.– din

Za tujino celoletna naročnina 200.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

- 117 *Franc Zadavec*, Pesnik, pesem in življenjepis
122 *Velimir Gjurin*, Sopomenskost besed *cilj*, *namen* in *smoter*
125 *Tone Pretnar*, »Mladost, podaj mi krila« (Iz zgodovine prevajanja Mickiewiczeve Ode na mladost v slovenščino)

Slovenščina v javni rabi

- 133 *Jože Toporišič*, Stilne negode
134 *Jože Toporišič*, Preveč žebļjev
134 *Jože Toporišič*, Brez potrebe mimo domačega besedja

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

- 135 *Aleksander Skaza*, Nekateri aktualni problemi primerjalnega preučevanja ruske in slovenske literature 19. in začetka 20. stoletja

Kulturnozgodovinske ekskurzije

- 138 *Marija Cenda Klinc*, Ekskurzija po Tržaškem

Ocene in poročila

- 144 *Marko Juvan*, Janko Kos, Romantika
146 *Albinca Lipovec*, Učbenik češčine za Slovence
149 *Marko Terseglav*, Glasnik slovenskega etnološkega društva

Zapiski

- 150 *Sonja Horvat*, Evropski lingvistični atlas
152 *Danica Filipičič*, Kosmačevi dnevi na Obali

152 PREJELI SMO V OCENO

4/3 Popravek

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PESNIK, PESEM IN ŽIVLJENJEPIS

Čemu vendar življenjepis Alojza Gradnika, ko pa je znamenita le njegova lirika? Na to nelahko in več kot zanimivo vprašanje je moč odgovarjati različno, tudi takole:

Vsako umetniško delo doživljamo samo na en način: tako da se prepuščamo njegovi estetski in pomenski moči in se nič ne vprašujemo, od kod sta privrela njegova lepota in resničnost, kdo ju je ustvaril. Doživetju pa skoraj zmerom sledi radovednost, ki se vprašuje po človeku, in individualni »usodi«, ki utripa na dnu umetnine, vprašuje po vzrokih in gibalih, ki so umetnika vodili, da je vse tako izrazil in povedal, kot je. Od kod na primer v Gradnikovi poeziji silovito in nekam mračno vzplamenevanje ljubezenskega čustva, ki ga kar naprej ovija dih smrti, od kod mestoma stoično mestoma tragično enačenje ljubezni in smrti, od kod »pojoča kri«, ki jo ta pesnik lovi v mrežo duha, povzema zdaj v stvarne drugič v mistične razlage? Zakaj toliko pokrajinskega gradiva, motivov zemlje in kmetstva, zakaj toliko narodnoobrambnih in tudi političnih pesmi? In prav tako: od kod trda dikcija, zadržan, vse prej kot gladek, sproščujoč, zanosen ritem, hkrati pa strast po rimi in zvoku v verzuz? Številni takšni zakaj in od kod ostajajo pri vsakem pesniškem delu za vedno zaprti, ker so skrivnosti enkratnih osebnih ustvarjalnih moči. Nekatere pa vendarle more razkriti in pojasniti biografsko psihološka raziskava, ki se poskuša dotipati do teh enkratnih moči in do objektivnih dejavnikov, ki so se skupaj z njimi strnili v pesniškem opusu.

Pa vendar: Ali ni naša biografska radovednost zares popolnoma odveč, ali ne bomo čisto po nepotrebnem hodili za Gradnikovo civilno in privatno osebnostjo, zato da bi kar najbolj spoznali njegovo pesem? Je Gradnikovo življenje, je njegova osebnost ključ do posameznih pesmi in vsega njegovega umetništva, ali pa je to umetništvo ključ do njegovega življenja? Ali pa sta njegovo življenje in njegova pesem popolnoma ločena svetova, ki med njima ni in ne more biti nobenih veznih niti?

V zadrego nas spravlja že Gradnik sam, ki v stvareh umetništva sicer ni bil velik mislec, je pa človeka civilista ločeval od pesnika kot dvojje različnih bitij. V »Pogovorih« (1954) z Marjo Boršnikovo je pesnikovo dvojno bit razložil takole: »Človek je res samo eden, ali samo kot fiziološka pojava, kot telo zunanjemu vidu. V tem telesu pa je duh, in če gre za umetnika, je poleg intelekta v njem duh, ki je sled in snovanje božanstva. Kot tak je v svojem bistvu večer, medtem ko je vse ostalo intelektualno snovanje časovno omejeno in ima služiti le praktičnim potrebam človeškega življenja. V to zgolj praktično spada brezdvomno tudi slučajno politično udejstvovanje, ki pa nima z njegovim umetniškim izživljanjem nobene zveze in skupnosti. Kar velja za politično, velja tudi za poklicno udejstvovanje. Prešernova advokatura ne more biti nobeno merilo za ocenjevanje njegove poezije.« Eno naj bi bil torej Gradnik sodnik, civilist, drugo pa tisti »lirski jaz«, ki je ustvarjal pesmi, se neodvisno od civilista sodnika »uresničeval« kot nekakšna sled in snovanje božanstva.

* Na rob knjigi o pesniku Alojzu Gradniku, ki izide v zbirki »Znameniti Slovenci«.

O dvojnosti pesnikove narave so govorili kajpada že pred Gradnikom.

Ko je Ivan Cankar branil umetnost, ker so jo vrednotili z zunanjim ugledom človeka, ki jo je ustvaril, je dejal: »Povem vam, da ni prepeval tisti Kette, ki si je čevlje snažil, temveč nekdo drug, kateremu nihče ne pozna in ne sme poznati obraza. Povem vam tudi, da tistih veselih in žalostnih zgodb nisem pisal jaz, ki govorim z vami in ki vas imam od srca rad; pisal jih je človek, ki ga ne poznate in ga ne boste nikoli poznali. Razdelite svoje spoštovanje, kolikor ga je: boljšo polovico naklonite meni, ki hodim z vami, ostanek pa onemu, ki piše svoje zgodbe skrit in neznan.« Tako je govoril fiktivni bralki in končal: »Bojim se, da me ni razumela...« (*Bela krizantema*, 1910).

Mogoče ga je bolj razumel Gradnik, vendar je temu navidez mogel biti še bližji Oton Župančič. Ta je namreč govoril o »duhu«, ki rojeva prava umetniška dejanja, govoril z besedami, ki so nekakšna anticipacija ali vsaj prehiteneje Gradnikove misli o duhu ustvarjalcu. »To stanje je slepo, a bolj bistrogledno kot ves intelekt. Takrat čutim, da ni ničesar okrog mene kot neka moč in žarenje na vse strani. Svet je takrat kot velikanska klaviatura, in če pritisneš in vprašaš: Si tukaj? – ti odgovori v zvoku duh: Sem.« (Izidor Cankar, *Oton Župančič*. DS 1911).

Na Cankarja in Župančiča je Gradnik lahko le navidez oprl svojo delitev umetnikove narave. Če jo opazujemo v sklopu njunih določitev te narave, kaj hitro spoznamo, da je izrazito nazorsko obarvana. Ne Cankar ne Župančič ne izvajata umetnika iz »večnega«, človeka pa iz zgodovinskega sveta, ne ločujeta pesnika in človeka na romantični »večni subjekt« in na zgodovinski, družbeno motivirani subjekt, ampak razlagata le ustvarjalno dejavnost in je prav nič ne trgata od življenja. Celo nasprotno. Na istem mestu je Župančič tudi dejal, da ustvarjalni akt obseže »tem več globin in več širin, s čim večjo intenzivnostjo je poet gledal svet in čim intenzivneje je živel z umom, voljo in strastmi«. In kako naj bi Cankar leta 1910 potrdil, da je bila njegova politična dejavnost le »slučajna«, da ni bila prav nič povezana z njegovim »umetniškim izživljanjem«, in obratno, da njegova besedila *Hlapec Jernej in njegova pravica*, *Za križem* in *Hlapci* niso bila prav nič povezana z njegovim političnim delom?

Seveda, od kod navdih in kaj je navdih? Župančič je rad pisal, da je pesnil na »ukaz« navdiha, na povelje »temne oblasti«, »demon« nad seboj. Toda njegova misel o demoničnem navdihu ni prav nič svetovnonazorska, torej idejna, ampak je vpeta v meje duševnega dogajanja, v meje pesnikovega gledanja, doživljanja, umevanja sveta. (Tako tudi Josip Vidmar, *O navdihu*, Polemike 1963). Župančič pesnikovega »lirskega jaza« ni odtrgal od zavedne volje in hotenja, iz umetniško ustvarjalnega poteka ni izobčil tudi razuma. Brez »ustvarjalne slepote«, ki jo je stavil nad bistroglednost razuma, *Dume* sicer ne bi napisal, a tudi brez bistroglednega razuma je ne bi napisal. In če je svet z navdihom vsakokrat podrhl in ga zgradil na novo, je oboje storil kot celovita ustvarjalna osebnost. K taki osebnosti pa spada tudi, »kar živi samo v racionalni zavesti« ali »intelektualno snovanje«, spada bolj in prej kot dozdevna »sled in snovanje božanstva«. Naj je umetniški navdih še tak prvobitni pojav in »slepa« moč, naj se še tako ne pusti priklicati v poljubnem času, je tedaj, kadar se pojavi, kadar pesni zgolj in samo v službi doživetega in spoznavnega, čustva in misli, osebne in zgodovinske snovi, je »ujetnik« sveta, kot ga je subjekt predelal v sebi in kot je ta subjekt občutil in spoznal samega sebe.

Ali pa bi Gradnik lahko rešil sebe umetnika pred Gradnikom civilistom z definicijo lirike, kot jo je zapisal Georg Lukács v *Teoriji romana* (1920)? Ta je lirsko substanco in njen pesniški izraz opisal takole: Lirska pesem izraža osebno substanco, za liriko obstaja le veliki trenutek, v katerem se smiselno venotita duševni dogodek in zunanji svet ali pa se ravno tako smiselno ločita (harmonična in disharmonična pesem). Pesnik se v lirskega trenutku iztrga iz bežečega trajanja, se vzdigne nad množico stvari, notranjost postane živa substancia in prizma, ki zunanjo naravo kristalizira v simbol. Skratka, lirska pesem združuje

subjekt in objekt, osebno substanco in predmetno, družbeno okolje, je izraz »ponotranjnega« vnanjega sveta.

Ne, tudi z Lukáčsevo definicijo si ne bi mogel pomagati. Ta namreč prav nič ne dopušča »sledi božanstva«, ampak prepleta individualni in objektivni svet, pesnika prepušča »velikemu trenutku«, v katerem se zgodi besedna kristalizacija vsega »ponotranjnega«.

Da umetnik ni božji poslanec, ne izbrani služabnik misterioznih sil, ki nimajo z njegovim vsakdanjim življenjem, z njegovo prakso nobene zveze, da ni le apriorna narava tista, ki določa vsebino in obliko njegove umetnosti, ampak da njegov navdih motivirajo in usmerjajo tudi objektivne danosti, o tem govori zelo glasno tudi misel J. W. Goetheja, da je »najvišja lirika odločno zgodovinska« (Walter Killy, *Wandlungen des lyrischen Bildes*, 1961), misel poeta, na katerega se je Gradnik v starejših letih prav rad skliceval. Iz Goethejeve misli spet sledi, da je tudi lirska pesem izraz zavestne, z naravo in zgodovino pogojene osebnosti. In ker zmerom tudi z zgodovino, se lirska pesem enake snovi, npr. ljubezenska, iz sredine XIX. stoletja nekoliko loči od ljubezenske pesmi sredine XX. stoletja, kajpada zato, ker sta ju ubesedili dve različni pesniški osebnosti, a tudi zato, ker sta jo ubesedilili v različnih zgodovinskih okoliščinah.

Pomisleki in ugovori zoper umetnikovo biografijo pa prihajajo tudi s strani literarne teorije in filozofije umetnosti.

Zlasti novejša stilna kritika »new criticism« jo odpravlja kot nekaj izrazito preživetega. Vara se kdor misli, da bo prodril v umetnino, do njenih zadnjih gibal ravno prek biografije, po tej izraziti stranpoti, ko pa umetnina ni nikakršen biografski dokument. Bilo je nešteto velikih umetnikov, ki jih poznamo le po delu, prav ničesar pa ne vemo o njihovem življenju. Kaj je znanega o Homerju, kaj o pesniku *Gilgameša*, kaj o pevcih »ljudskih pesmi«? Ali nas nista *Skodelica kave* in *Mater je zatajil* v mladosti močno pretresli, še preden smo kaj določnega vedeli, kdo je bil Ivan Cankar, ki ju je napisal? Tudi psiholog C. G. Jung je omenjal, da je umetnika veliko bolje razlagati iz njegove umetnosti, kot pa iz značilnosti in pomanjkljivosti njegove narave in osebnosti. Toliko prej, ker ni Goethe tisti, ki je »naredil« *Fausta*, ampak je duhovna komponenta »Faust« naredila Goetheja (*Psychologie der Dichtung*).

Nekateri literarni teoretiki odklanjajo pojma »doživljaj« in »življenje« ter ju hočejo skupaj z nekaj pesniki izriniti s pojmom osebnost in eksistenca: kajti osebnost je pravo bivanje, bivanje pa pojavna oblika, ki se kar naprej spreminja. Zato je treba med pesmijo in bivanjem potegniti enačaj v smislu trenutne bivanjske točke, v kateri je bila osebnost na svoji življenjski poti, torej je pesem le izraz diskontinuirane osebnosti, njenih položajev in ničesar drugega. Drugi poskušajo prodreti prav do nekakšnih mitičnih osnov pesništva, do podtalnega, prдавnega, demoničnega jedra pesnikove biti, do neke splošne apriorne človeške narave, preko nje pa do »čiste lirike«, ki je odrešena vsega človeškega, ki je razosebljena kot matematična formula. Španski mislec Ortega y Gasset je terjal razčlovečenje umetnosti, »La deshumanización del arte«, Roland Barthes pa poskušal očuvati »objektivnost literature« z uničenjem pesnikove osebnosti: »amputer la littérature de l'individu«. Ali je potem kaj čudnega, če je T. S. Eliot zagovarjal »impersonal theory of literature«, nekdo drug predlagal, da literarni zgodovinar upoštevaj le, »kar v avtorju ni avtor«, »qui, dans l'auteur, n'est pas l'auteur lui-même« in če je pesnik Paul Valéry že pred njimi skoraj upravičeno razmišljal o slovstveni zgodovini, ki ne bi bila zgodovina o pisateljih in dogodkih iz njihovega življenja niti zgodovina njihovih del, ampak le zgodovina duha, ki ustvarja in porablja besedno umetnost. Takšno zgodovino pa bi lahko napisali, ne da bi navedli eno samo pisateljsko ime. (Primerjaj: Robert Weimann, *Das Traditionsproblem und die Krise der Literaturgeschichte*. Tradition in der Literaturgeschichte, str. 9–25. Berlin 1972).

Kaj tiči za vso to novokritično in strukturalistično miselnostjo? Videti je, da ti pesniki in teoretiki niso mogli in ne morejo sprejeti misli, da pesnik sgradi objektivno vsebino zgodovine in literature in da je tudi sam njen del. Umetniška stvaritev zanje ni nikakršna osebna in zgodovinska kategorija, pesnikovo oblikovanje umetnine ne tudi zgodovinska dejavnost oziroma nima na sebi ne izrazitega osebnega ne zgodovinskega pečata. Ne priznavajo, da bi človeško bistvo, kot se oblikuje v družbeni praksi, moglo kot predmet in kot specifičnost umetnosti biti prisotno v nastajanju pa tudi v učinkovanju umetnine. Videti je nadalje, da ustvarjalca, njegovo subjektivno delo izobčujejo iz dialektike med izrazom in vsebino, med sliko in pomenom, med signifikantom in signifikatom. Če pa literarnega znamenja zares ne določa označeno, če izraza ne določa vsebina, vsebine pa niti osebnost niti čas: o čem potem naj sploh še pišemo, ko moramo pisati o Alojzu Gradniku? Mar zgolj in samo o skrivnostni »božanski iskri«, ki naj bi pisala njegove pesmi? Ali nas takšen Gradnik, ki ni pisal pesmi, sploh še s čim obvezuje? Če gre za pesmi-čudeže, ga zares lahko popolnoma odmislimo.

A bodi dovolj! Umetnosti ni mogoče razosebiti, ne dehumanizirati in razidejiti. Kdo lahko potegne mejo med avtorjem in tistim, »kar v avtorju ni avtor«? Duhovičenja so možna, individualno-zgodovinska dialektika pa je stvarnost, ki je duhovičenja ne morejo odpraviti. Zares so ugovori, ki jih postavljajo novokritiki, filozofi eksistence in nekateri strukturalisti zoper umetnikovo biografijo tako ekskluzivni, da jih ne moremo priznati ne se jih ustrašiti. Kajti kdo naj verjame, da so skozi Prešerna, Cankarja in Gradnika govorili le skrivnostna, nedoločljiva moč, ali pa zgolj »načrt osebnosti«, le »apriorna narava« in prav nič drugega? Kako je namreč mogoče, da je mitična moč govorila vsakič drugače, zdaj v obliki Prešernovega klasičnega soneta, drugič v obliki Cankarjeve črtice, v davnini pa npr. v obliki Homerjeve *Iliade*? Mar zares le zavoljo muhaste igre osebnih načrtov, prav nič pa zavoljo posebnih kulturnih in drugih silnic, ki so vsakokrat sooblikovale umetniške osebnosti in povzročile, da so te osebnosti reagirale nanje s svojo vsekakor osebno ustvarjalno zmožnostjo?

Ko po vsem tem nikakor ne moremo soglašati z Gradnikovim ostrim ločevanjem umetnika kot odseva božanstva od civilista in ko ne moremo pritrditi tudi Gottfriedu Bennu, da pesnik ne ve, od kod prihaja njegov »notranji glas«, zlasti pa da ne ve, kaj ta glas »konec koncev hoče povedati« – v tem mu tudi Gradnik ne bi pritrdil –, pa smemo tudi za Gradnika uporabiti Bennovo misel, da se pesnik lahko družbeno in zgodovinsko tudi moti, saj svojega dela ne opravlja s kopico podatkov, s kakršnimi razpolaga na primer znanstvenik pri svojem delu. Znanstvenik uporabi za rešitev problema tudi misli drugih, na razpolago so mu kupi teoretičnih predlogov, pesnik pa s sivo knjižno teorijo in s filozofijo ne ve kaj početi. Pesnik se moti tudi zato, ker svoje delo opravlja brezupno sam: »Pesnik stoji sam, izpostavljen molku in posmehu. Odgovoren je sam sebi. Začne popolnoma svoje stvari in jih konča. . . Pesnik dela sam, lirik dela še zlasti sam, kajti v vsakem desetletju živi le malo velikih lirikov. Porazdeljeni so med narode, pesnijo v različnih jezikih, največkrat so drug drugemu neznani.« (*Probleme der Lyrik*, 1951). Naj torej morebitne Gradnikove družbene zmote pojasnujemo s katastrofalno osamljenostjo, ki sprememlja delo vsakega pesnika? Tega pač ne moremo storiti, saj se nam dozdeva, da je Gottfried Benn močno pretiral načelo o katastrofalni osamljenosti, v kateri dela vsak pravi lirik. Res da umetniško ustvarja sam, tega ne more opravičiti nihče namesto njega, ne ustvarja pa zunaj zgodovine, zunaj človeštva niti zunaj umetniške tradicije, ne ustvarja v kulturno prazen prostor, da bi zato mogli in morali opravičiti vsakršne njegove družbene in zgodovinske zmote.

Skratka, za vsako delo, tudi za umetniško, je človek najbližji vzrok, enkratni in zgodovinski človek. Zato nas tak človek umetnik mora zanimati tudi navkljub samemu Gradniku, ki je v »Pogorovih« izrekel dovolj ostre besede zoper strasti biografov. Ko pa načelno soglašamo z biografijo, se moramo kajpada odločiti za obseg biografskega gradiva:

ali je treba zbrati vse najdrobnejše fakte, popisati kar največ umetnikovih navad in vna-
njih okoliščin, skozi katere je hodil, ali pa se je dobro omejiti na bistvene dogodke, ki so
vplivali tudi na njegovo delo, predvsem pa razkriti tiste duševne in druge moči njegove
osebnosti, ki so se kot stalnice uveljavile tudi v njegovi liriki?

Če naj Gradnikova biografija pomaga vsaj deloma razkriti ves najbolj vidni razvojni lok
njegovega pesniškega dela, njegovo rast, zrelost in upad, njene vsebinske posebnosti pa
tudi oblikovne značilnosti, potem spadajo vanjo vsaj naslednja vprašanja: Socialni sloj,
iz katerega je izšel, se v novega vključil in potem v njem ustvarjal. Tip pokrajine in mesta,
kjer je preživel večino življenja. Njegova slovstvena in duhovna izobrazba, slovstveni
krogi, katerim se je približal, in stilne smeri, ki so v njegovem času prevladovali. Kljub
omenjeni vrednosti Freudove teorije osebnosti je pri Gradniku najbrž treba upoštevati
tudi »iracionalno«, krvno komponento, ki je mogla vplivati na celotno podobo osebnosti
in njenega umetništva. Nekaj nam lahko pove tudi pesnikov javni poklic, saj je utegnil
oblikovati njegov odnos do nekaterih snovi. Brez pomena in učinka na pesniško delo ni
mogla biti tudi njegova narodno politična prizadetost, emigracija, saj je ločitev od ožje do-
movine stopnjevala nekatere emocije, ki bi sicer ostale manj razvite, ali pa bi se sploh ne
pojavele. Zgovorni utegnejo biti tudi podatki o tem, zakaj se je pesnik ali odpovedal ali
izogibal neki snovi, tematiki in motivom, ki so bili za dobo še kako značilni in ustvarjalno
spodbudni; kakšne človeške moči je slutiti v takšnih zdržanostih in odločitvah pa tudi
kakšna nazorska, intelektualna in politično zgodovinska stališča govorijo iz njih. Vrsto
teh in takih vprašanj bi tematsko seveda lahko še podaljšali.

Eno pa ostaja prej ko slej jasno: Ko bomo evidentirali vsa takšna in druga razmerja, bomo
pravzaprav šele pri pravem začetku tega, kar želimo doseči: razčleniti in kolikor mogoče
tudi kritično ovrednotiti Gradnikovo pesniško delo. A ta začetek je nujen, saj bomo z njim
lahko pravilneje, objektivneje vrednotili in pojasnili marsikatero sestavino tega pesni-
škega dela.

Pripominjam še naslednje. V zbirkah *Pot bolesti* in *De profundis*, a tudi prej in kasneje je
veliko pesmi, v katerih govori Gradnik o narodni zavesti, polemizira s to zavestjo, še po-
sebej z nasprotniki jugoslovenske miselnosti. Njegove rodoljubne pesmi segajo tudi v
svetovnonazorske izpovedi, v občutenja zemlje, rodu, človeka in človeštva, zaradi česar
jih bom upošteval v ustreznih poglavjih. Kolikor pa so številni soneti, posebno politično
satirični, le preveč vsakdanji, jih bom vključil v opis Gradnikove osebnosti. Tudi krajevni
ali »Primorski soneti« so mobilizirali narodno zavest, predvsem pa so dokaz Gradnikove
zraslosti s kraji, griči, dolinami, planinami in vodami Goriške, Tolminske in Krasa: v njih
je kopičil značilne poteze in detajle, da so se mu mestoma prelili v monumantalno celoto,
kot sta pesmi *Komen* in *Brda*. Ker so torej tudi izraz njegovega estetskega daru za pokra-
jinsko svojstvenost, ker so vrsta njegovega impresionizma, jih bom obravnaval predvsem
v poglavju o pokrajini in naravi kot strukturnih sestavinah njegovega domovinskega in
vsakršnega lirizma. In nazadnje: Evidentirati mi je uspelo le malo Gradnikovih pisem.
Zato pa navajam iz njih kar največ besedila, kadar pesnik spregovori kaj pomembnega
o svojem ustvarjanju, ali pa vsaj bežno razkrije to ali drugo zanimivost svoje osebnosti.

Velemir Gjurin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SOPOMENSKOST BESED *CILJ*, *NAMEN* IN *SMOTER*

V slovenskem knjižnem jeziku so besede *cilj*, *namen* in *smoter* sopomenske. Za to govorijo že dvojezični slovarji: Gradov italijansko-slovenski (1967) npr. z njimi razlaga gesla *meta* in *scopo*, Tomšičev nemško-slovenski (1938, 1944, 1954, 1959, 1964, 1974) geslo *Ziel* itd. Seveda pa so medsebojno zamenljive samo v nekaterih zvezah, v drugih pa se lahko uporabljata (ta) le ena (ali dve) izmed njih; pa tudi različne starosti in izvora so.

Najdalj je izpričan germanizem *cilj* (iz srednjevisokonemškega *zil*); poznajo ga vsi slovanski jeziki in tudi nekateri drugi (npr. madžarski in romunski). Etimološko je najbrž v sorodu s *Zeit* 'čas' in *Zeile* 'vrstica' (ustrezna angleška beseda je *till* 'dokler') in je prvotno pomenil 'kar je odmerjeno, oddeljeno' (ide, koren **dā-* 'deliti, razrezati'). – V tiskani slovenščini je prvič (?) uporabljen v Trubarjevi Cerkovni ordninki (1564): *Inu je ima terdnu Verouati, De tudi te Proshne tih Vernih ša te vunane telešne, ša šdrauye, ša Myr, ša dobro leitino, ne šablto inu vnuzne, Ino nemaio Bogu cila oli mašše štauiti, kaku šzhim inu kadai bi nom imel pomagati, inu to oli vnu dati.* (47 b.)¹ Vidi se, da je imel sprva širši pomen kot danes, namreč 'meja' (tudi časovno: 'rok'); prim. pri Hipolitu *en mejnik, zil inu konèz poštáviti, meyo sturiti, sameyti, okrayti, Interminatus . . pres zyla inu kónza . . neograjèn*. Že pri Megiserju (1592) je dokazan tudi specializirani pomen 'tarča' (it. *beraglio*); enako pri Hipolitu: *Zil, nach welchem der schüz schiessen wil. zyl, ali tarzha, die scheibe, das schwarze ta zyl, zvek, ta tarzha, tu zhèrnu v' tarzhi*, kjer je najti tudi pomen 'konec tekmovalne proge': *Nékadaj šo téjkali ti téjkavzi sa vadle v' šhrángah k timu zylu*.

Namen je sicer izpričan kasneje kot *cilj* (Gutsman, 1789: *namien* 'Meinung'; glagol *nameniti* pa ima že Megiser), je pa od obravnavanih treh sopomenk edini domač po izvoru. V sebi skriva ide. koren **men-* 'misliti', prim. *kaj meniš*.

Smoter je bil sposojen šele v drugi polovici 19. stol., deloma z namenom iztisniti nemško starejšo sposojenko. Narejen je iz glagola *motiti* 'opazovati', ki je nastal – verjetno prek nekega pridevnika s pripono *-r* kot v *moker, moder, dober* – iz ide. **mat-*, ki je v bistvu deležnik od **me-* s prevojno stopnjo **mō-* 'težiti k čemu, goreče želeti', nahajajočim se npr. tudi v *smeti, smel(ost)*. *Smoter* je s pripisom *nach dem Altsl.* slovarsko zapisal Cigale v Terminologiji (1880) pod geslo *Ziel* (pod *Zweck* ima še *brezsmotren* za *zwecklos*, *smotru prime-ren*, *smotren* za *zweckmäßig*, *smotrenost* za *Zweckmäßigkeit* in *nesmotren*, *smotru neprime-ren* za *zweckwidrig*). Prim. še rusko *smotr* 'vojaški pregled' in sh. *smotra* 'isto; revija' – prirejeno po franc. *revue*.² Potrebnost te besede je (bila) mnogim sporna. Zupančič je za Izbrano delo pred ponatisom *smotre* v svojih člankih zamenjal s *hotenji* (A. Pirnat, Jezikovni pogovori, 1965, str. 270). Božo Vodušek je v polemiki O slovenskem pravopisu in o jezikovnih načelih (Slovenski poročevalec 27. VI. 1951, str. 2) pisal: »Morda prof. Bajec ni opazil . . . , kako se je zadnje čase razpasla po časnikih nepotrebna izposojenka *smoter*? Odkod je? Naravnost iz Pravopisa, ki jo priporoča obenem z besedo *namen* namesto *cilja*, omejenega tam samo na konkretni pomen. Ali naj zamerimo časnikarjem, če ne vedo, da je edino pisava *namen* za *cilj* v skladu z 'upravičenim terjanjem' /da naj časnikar ne piše

¹ Ponazarjalno gradivo je večinoma z izpisnih listkov Inštituta za slovenski jezik pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

² Tudi v slovenščini *smotra* -e v pomenu 'pregled (npr. psov na (lepotnem) tekmovanju ipd.)': *Osrednja prireditelj je sejem, . . . smotra izdelkov* (Lj. dnevnik 1961, št. 95, 3) in '(časopisna) revija', oboje redko, danes stilno zaznamovalno in skoraj povsem zastarelo. V pomenu 'vojaški pregled (enote v zboru, orožja)' živo v vojaškem žargonu zaradi vojaškega pouka v srbohrvaščini. – Prim. Bezljaj, Jezik. pog. I, 1965, 195: *Ni potreba, da se . . . pojmu smoter pridruži še vojaški izraz smotra*.

tujke ali izposojenke, koder ima ustrezno domačinko/«. SP 1950 namreč za knjižno rabo ni dovoljeval zvez tipa *doseči cilj*, ampak samo zveze tipa *dospeti do cilja* = *konca, kraja* (zlasti v športu), nekako pod vplivom Breznikovega SP 1920: »cilj (*nem.*); **smoter**, namen«. Tudi zaradi Voduškovske kritike je SP 1962 namesto *smoter* priporočil – v ležečem tisku – *namen in cilj*. – Svojčas se je pisalo tudi z- za s-: *Fanatiki so . . . neustrašni mučenci za svojo smoter* (Mencinger, Abadon, LZ 1893, 464), *Železnico sem kmalu ostavil in potoval brez pravega zmotra peš dalje* (J. Staré, Lisjakova hči, 1920, 124). – V zvezi z etimologijo je zanimiva pojasnitev te besede pri Ušeničniku (Izbrani spisi X, 1941, 221): **Smoter** (*finis*) je tisto, kakor je dejal Aristoteles, »radi česar je kaj ali kaj nastane«, tisto, . . . kar nagiblje tvorni vzrok na delovanje. *Smoter se imenuje smoter*, ker ga duh motri, nanj zre, ko deluje; ker s svojim delovanjem nanj meri, se imenuje tudi **cilj**; ker so misli duha na tisto naravnane, se imenuje *smoter* tudi **namen** (v objektivnem smislu); ker je zadnje, kar duh hoče doseči v kaki vrsti delovanja, se imenuje *cilj* tudi **konec**. Navedek je hkrati dokaz za možnost funkcionalne izrabe pomenskih tančin znotraj obravnavane trojice besed; pa še to nakazuje, kam je v sodobni knjižni slovenščini težil njihov pomenski razvoj. Osvetlimo ga še malo:

Po Pleteršnikovem slovarju (1894) sta sopomenski zlasti besedi *smoter* 'der Endzweck, die Intention, das Ziel' in *cilj* 'das Ziel, der Endzweck', manj pa *namen* 'die Absicht, die Intention; der Zweck, die Bestimmung'. Vendar je drugopomenskost *namen*a bolj navidezna, saj *Absicht* v bistvu tudi pomeni 'Zielpunkt' (*absehen* = 'ciljati, meriti'), *Zweck* pa je bil sprva klinec (cvek), ki je tičal sredi tarče oz. na katerega je bila tarča (cilj) obešena. Res pa se zdi, da *namen* praviloma ni mogel pomeniti *končnega cilja* (Endzweck) ali – po Cigale-Wolfovem slovarju (1860) – *poglavitne namembe* (prim. tam še *Zweck, etwas Angestrebtes, ohne gerade der Endzweck oder letztes Ziel zu sein, namen*).³ Bržkone je ravno to praznino lahko ustrezno zapolnila nova sposojenka *smoter*, prim. *Modroslovje pa vpraša tudi: čemu je ta svet, čemu so te stvari, spremembe, ti pojavi? Torej skuša zvedeti tudi namen ali smoter* (F. Lampe, Uvod v modroslovje, 1887); v tem pomenu je *smoter* ostal nadrejen drugima dvema vse do danes: *njegov bil smoter temen, daljen, umel ga ni, zato je pal* (Murn, Epitaf), *svojega življenjskega smotra nisem uveljavila* (Grum, Dogodek, 1930, 18), *teorije, po kateri mora biti umetnost sama sebi smoter* (B. Ziherl, uvod v Belinskega Članke in eseje o književnosti, 1950, XI), *Organizacije Zveze komunistov bodo lahko pritegnile mlajše ljudi samo tedaj, če bodo resnična politična sila, ki . . . uveljavlja socialistične smotre našega razvoja* (IV. kongres ZKS, 1959, 245). Kot 'causa finalis' (F. Kovačič, Občna metafizika ali ontologija, 1930, 241) se lahko *smoter* (npr. v neotomistični filozofiji) pomensko približa besedi *smotnost* 'načrtna urejenost, nenaključnost': *misel, da ni vse slučajno, ampak da v vsem vlada smoter* (A. Ušeničnik, IS I. 1939, 31). – *Smoter* si je torej utrdil razmeroma jasno pomensko samostojnost do *namen*a; toda v ohlapnejši rabi sta se besedi vseeno uporabljali tudi brez razlike (prim. Pavlica, Frazeeološki slovar, 1960, 266: *dosegel je svoj namen (smoter)*; J. Vidmar je v prevodu E. V. Spektorskega Zgodovine socijalne filozofije, 1932, 155, napisal celo *smoter opravičuje sredstva*), tako da velikokrat ni mogoče biti prepričan, ali naj se *smoter* razume kot 'poglavitni namen' ali kot 'namen kar tako', npr. *te vrste /Pregljeva/del/a/. . . so skoraj vsa napisana s smotrom, vzbujati isto ljubezen in spoštovanje do katoliškega duhovnika* (J. Vidmar, Literarne kritike, 1951, 307). Nekaj omahovanja je celo v strokovnem izrazju; v pravu je npr. *smoter kaznovanja* = *namen kaznovanja* (pravnikci pametno dajejo prednost prvemu).

Teže se je *smoter* osamosvojil nasproti *cilju*, saj se je *cilj* že dolgo uporabljal tudi v pomenu 'Endzweck', zlasti v zvezi *cilj in konec*, in se ni dal kar tako izriniti. Možna pa je bilo, da bi bil kot germanizem izgubil bitko kar na vsej črti (saj je bil *smoter* deloma prav za to sposojen), in res menda Stritar »ni nikdar rabil besede *cilj*, ampak vedno le *smoter*« (Breznik, Cvetje iz domačih in tujih logov, zv. 19, 1944, 229), pa tudi druga velika imena so pisala

³ Toda Vodnik ima ravno za Endzweck *namén, naménik, naména*; mogoče po njem ima Cigale-Wolfov slovar *Endzweck* . . . auch bloß *namen, namenek*.

smoter tam, kjer bi za današnji čut moral stati *cilj*: je *ladja tavalala po morju brez pravega smotra* (J. Conrad-O. Župančič, Senčna črta, 1931, 65); Iv. Cankar celo za pomen 'predmet, ki se hoče zadeti': *In on je izvrsten kegljavec! . . . A če je kroglja zgrešila svoj smoter, če je . . . podrta levo damo namesto levega kmeta* (Gospod Ognjišček in gospod Mravljiniček, Slovenec 26. VIII. 1896, str. 1), M. Vidmar pa za pomen 'kraj, do katerega se hoče priti': *Če ti rečem, da je dva tisoč kilometrov do smotra, misliš nehote najprej na ravno črto do njega* (Oslovski most, 1936, 159). Na koncu je vendarle ostalo, da se *cilj* nikakor – tudi z *namenom* ne – ne more zamenjati v »športnih« pomenih 'konec tekmovalne proge' in 'predmet, v katerega se strelja (tarča) ali sploh meri' ter v pomenu 'kraj ali predmet, do katerega se hoče priti', npr. *cilj potovanja*. V drugih pomenih (izjema je prepovedani frazeološki predlog v *cilju* 'zaradi') je *cilj* še danes načeloma zamenljiv s *smotrom*, npr. *smotri Svetovne sindikalne zveze /so/ zelo blizu ciljem organizacije Združenih narodov* (Obzornik 1946, 120), *gibi dojenčka so brez cilja, brez smotra, neobvladani* (Mati in dete, ur. Pavla Jerina, 1946, 101), le da je *smoter* danes manj pogost in razen v pomenu 'poglavitni cilj', za kar ga pazljivejši pisci praviloma uporabljajo, celo malo stilno zaznamovan. Tako je tudi v strokovnem izrazju: v agronomiji je *zrejni cilj* = *z. smoter*, v ekonomiji je *gospodarski cilj* = *ekonomski smoter*, v pedagogiki je *učni cilj* (manj ustrezno) = *u. smoter*. Posameznih poskusov terminološkega razlikovanja je bilo več, vendar se niso splošno uveljavili. Karel Ozvald (Oslovnva psihologija, 1932, 186) je npr. pod tujim (Schelerjevim) vplivom razlikoval takole: *Cilj poželenja in pa smoter hotenja sta v tesni medsebojnosti. Nič ne more postati smoter (hotenju), kar bi že prej ne bilo cilj (poželenju). Smoter ima korenine v cilju. Cilj ti je sicer lahko sam brez smotra, nikar pa ne smoter brez prejšnjega cilja. / . / »Smotra« ni mogoče želeti, marveč samo hoteti.*⁴

Cilj in *namen* sta povsod tam, kjer ju je mogoče zamenjati s *smotrom*, praviloma zamenljiva tudi med sabo (stilno in pogostnostno so lahko razlike). Gre za pomen 'to, za kar si kdo prizadeva': *dosegel je svoj namen* (Pavlica, nav. m.): *Ob zlomu Avstro-Ogrske . . . se je zdelo, da bo Slovencem uspelo realizirati svoje narodne cilje* (Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939, 5) – prim. *Korak še – smoter bo dosežen* (Tit Vidmar, Lirika, 1958, 43); *Prva si je zadala za cilj: pomagati v osvobajanju ljudi* (Perspektive 1963–64, 142): *bratovščin/e/ . . . so si zastavile namen, gojiti češčenje sv. Rešnjega telesa* (Gruden, Zgodovina slovenskega naroda II, 1910, 515) – prim. *V prvih urah . . . si je postavil za smoter, da bo najboljši /v soli/* (H. Wouk–J. Gradišnik, Upor na ladji Caine, 1954, 65; v izvorniku: *he had set his goal at Number One*; v takih primerih je z rahlim pomenskim premikom mogoče vse tri zamenjevati z *nalogo*); *cilj/namen posvečuje sredstva* (nem. *der Zweck heiligt die Mittel*) – prim. J. Vidmar, nav. m.: *smoter opravičuje sredstva* (franc. *la fin justifie les moyens*; angl. *the end justifies the means*). Prim. še zamenljivost v (*kopati jarke*) v *cilju* (*izsuševanja terena*) = *z namenom*.

Namen je nezamenljiv v pomenu 'duševna odločenost storiti kaj, namera, načrt, naklep': *Zakaj nijsem précej večraj izveršil svojega namena!* (Stritar, Zorin, Zvon 1870, 148), *premišljeval je svoj namen* (Trdina, Peter in Pavel, LZ 1884, 660), *Bodi si naključje, bodi si namen, a sigurno je bilo vender, da je doktor Hrast redno ob istem času vsak dan zapustil svojo pisarno* (Kersnik, Cyclamen, LZ 1883, 214); tako sploh v zvezah kot *imeti namen storiti kaj, imeti skrivne/postranske/slabe/sovražne/dobre/čiste/resne. . . namene*; dalje v strokovnih izrazih, npr. *prislovno določilo namena* ali v pravu *izkoriščevalni/okoriščevalni/izsiljevalni/maščevalni/škodljivi/špekulacijski/špekulantski/zalilni/občekoristni/koristoljubni . . . namen*. Nezamenljiv je tudi v klišejih kot *izročiti objekt svojemu namenu*, *v/za (ta) namen(e)*; uporaba vode v tehnične namene, *kamen za okrasne in gradbene namene* (prim. zaznamovano in zastarevajočo *sposojenko svrha*).

Vse tri besede imajo torej v sodobni knjižni slovenščini svoja lastna pomenska polja, hkrati pa se pomensko prekrivajo. Sleherna medsebojna zamenljivost seveda ne pomeni

⁴ V svojih prejšnjih spisih Ozvald te razlike ne pozna: *Tisto, kar hočeš, se imenuje smoter ali cilj* (Psihologija, 1913, 125).

tudi absolutne istopomenskosti,⁵ a omogoča natančnejšemu ubesedovalcu izbiro ravno na podlagi neprekrivnih delov pomenskih krogov. V povedi *cilj/namen/smoter kreditov je v tem, da se poveča prodaja bo cilj* zgolj konstatiral stanje, ki se hoče doseči s kreditiranjem, *namen* izpostavil usmerjenost v dosego tega stanja (tj. namen je cilj z vidika uperjenosti proti njemu), *smoter* pa poudaril, da je to hoteno stanje tisto poglobljitno, kar dela kreditiranje gospodarno, funkcionalno, umestno, smiselno.

Tone Pretnar

Jagelonska univerza v Krakovu

»MLADOST, PODAJ MI KRILA«

(Iz zgodovine prevajanja Mickiewiczzeve *Ode na mladost* v slovenščino)

1. *Uvodno pojasnilo.* Književno delo – ne glede na mesto, ki ga ima v nacionalni književnosti ali avtorjevem ustvarjanju – doživlja v prevodih v tuje jezike ne le vrsto tekstovnih – striktno jezikovnih in splošno stilističnih – modifikacij, temveč se v književnosti, ki ga sprejema, uvršča v množico besedil, ki smo jo navajeni imenovati *prevodna književnost*: v tej množici dobiva glede na umetniško zavest dobe in prevajalcev nove – tako pesniške kot nazorske – vrednosti, in lahko – vendar ne vedno – vpliva na razvoj književnosti, ki ga sprejema. Z drugimi besedami: vsak naslednji prevod aktualizira izbrano književno besedilo v soglasju z estetsko naravnano dobo in prevajalsko zmogljivostjo prevajalcev: v tem temelji geneza (motivacija izbora, način prevajanja) in zgodovina prevajane besedila. Če pogledamo z zgodovinskega in primerjalnega stališča na zaporedne prevode istega književnega besedila v isti jezik, lahko ugotovimo celo vrsto razlik, pa tudi pomembne podobnosti, celo citate. Tak citat je tudi v naslovu tega zapisa: v kontekstu s podnaslovom nam sporoča tole:

1. je prevod drugega verza Mickiewiczzeve *Ode na mladost* izpod peresa Josipa Murna Aleksandrova;
2. modificira povedek velelnega stavka iz izvornika;
3. kot edinega ga citirajo vsi poznejši slovenski prevajalci tega besedila.

Dejstvo, da se je slovenski prevajalec lotil Mickiewiczzeve *Ode na mladost* šele pod konec devetnajstega stoletja in da novejšje poetike prevoda ne izključujejo citiranja iz prvega poskusa, nas obvezuje, da:

1. na kratko povzamemo prevajalsko recepcijo Mickiewiczzevega pesništva na Slovenskem;

⁵ Prim. *Z velikimi koraki se je mož pognal v sobo, toda otroka sta se mu spretno izmikala. Postelje so škripale, stoli so padali po tleh, sem in tja je počilo, kakor da je palica zgrešila svoj pravi namen in je udarila po pohištju* (F. Kozak, *Od vojne do vojne*, 1954, 284). Tu je *namen*, poudarjajoč duševno usmerjenost v uresničitev cilja, zamenljiv celo s *ciljem* 'tarčo', zaradi poosebljenja neživega: *palica* – *udarec* – *zamahovalec*.

2. primerjamo kronologijo južnoslovanskih prevodov *Ode na mladost*;

3. ugotovimo, v kolikšni meri upoštevajo slovenski prevodi prevajalska navodila izvirnika, in nakažemo, na kakšen način funkcionirajo v slovenski prevodni književnosti.

2. Čeprav sta se tako Prešeren kot Vraz razmeroma zgodaj (trideseta leta prejšnjega stoletja) seznanila z Mickiewiczzevo poezijo, obdobje romantike na Slovenskem ni prineslo niti slovenskega niti v osrednjem kulturnem prostoru nemškega prevoda *Ode na mladost*. Prešeren je sicer – izhajajoč iz zavesti centralne slovenske romantike o evropski enotnosti slovanskih književnosti – prevajal Mickiewicza v nemščino, Vraz pa v duhu slovanstva, ki zaznamuje vzhodno varianto slovenskega romantizma, v slovenščino, vendar sta si bila edina v pojmovanju ode kot književne zvrsti. Oda se je namreč kot književna zvrst izčrpala tako v osrednjem kot v vzhodnem slovenskem razsvetljenstvu, v romantiki pa so dobivale programsko vrednost pesniške oblike kot sonet, balada ali pesniška izpoved, ki zavestno nadaljuje ljudsko izročilo ali govori o narodovi usodi. Zato nas ne čudi niti Prešernov (Pogačnik, 1956: 172, poz. 3 in 4; Kocijan in dr., 1960: 489 in 531) niti Vrazov (Pogačnik, 1956: 172, poz. 1. in 2; Kocijan in dr., 1960: 531) prevajalski izbor iz Mickiewiczzevega pesništva.

Podobna zvrstna naravnost zaznamuje tudi jezikoslovni (*Miklošič*; Pogačnik, 1956: 173, poz. 15; Kocijan in dr., 1960: 496; *Valjavec*; Pogačnik, 1956: 172, poz. 5–8, 173, poz. 10; Kocijan in dr., 1960: 490–1) in slavjanofilski (*Trnovec*; Pogačnik, 1956: 173, poz. 11–14, 20, 174, poz. 22–27, 29–30; Kocijan in dr., 1960: 496, 503, 504, 505) tok prevajalcev Mickiewiczzeve poezije, pri čemer velja omeniti, da Trnovec širi prevajalski repertoar z novo zvrstjo: pesniško povestjo.

Murn, čigar izvirna in prevajalska pesniška ustvarjalnost je vpeta v stilistično raznorodnost slovenske moderne, ne spreminja temeljnega vzorca zvrstnega izbora pri prevajanju Mickiewiczzeve poezije: vanj sodi prevod *Renegata* (Pogačnik, 1956: 173, poz. 17; Kocijan in dr., 1960: 500), ki izvrstno ustreza Aškerčevi in Cankarjevi konvenciji orientalskih balad in parabol. Bogati pa ga s prevodom *Ode na mladost* (Pogačnik, 1956: 173, poz. 16; Kocijan in dr., 1960: 500), ki ga ni mogla več zavirati romantična hierarhizacija književnih zvrsti, ker se je besedilo samo zaradi izpovedne teže približalo individualnemu pesniškemu programu prevajalca (Darasz, 1980: 50–51).

Novější prevodi Mickiewiczzeve poezije potrjujejo pomensko in umetniško vrednost izbrane pesniške oblike v prevajalčevi izvorni ustvarjalnosti (npr. sonet v pesništvu V. Moleta: Grabowski, 1956: 83–85; Pogačnik, 1956: 173, poz. 19, 174, poz. 21, 28, 31; Kocijan in dr., 1960: 503, 504, 516) ali poskušajo na novo, bolj primerno predstaviti Mickiewiczzevo pesništvo slovenskemu bralcu. Govorimo lahko o treh pomembnejših poskusih: *Debeljakovem* (Pogačnik, 1956: 174, poz. 32–41; Kocijan in dr., 1960: 516, 518–20), *Ludvikovem* (Pogačnik, 1956: 175, poz. 42–43, 176, poz. 44–46; Kocijan in dr., 1960: 521–22, 524) in najnovejšem poskusu *Rozke Štefan* (Pogačnik, 1956: 176, poz. 47; Kocijan in dr. 1960: 524; Darasz, 1976: 189–90). Vsak izmed njih prinaša nov ali popravljen prevod *Ode na mladost*.

3. V hrvaškem (*Serbo Magarašević*, pred letom 1835; Frančić, 1949: 129) in srbskem (*Teodor Pavlović*, *Oda na mladež*, 1837; Živanović, 1940: 121–135) kulturnem prostoru doživlja *Oda na mladost* prve poskuse prevoda že v tridesetih letih prejšnjega stoletja, vendar se zgodovinska linija recepcije tega besedila na način prevoda na Hrvaškem – mogoče tudi zaradi književno-zvrstnih razlogov – pretrga za več kot sedemdeset let (do *Velikanovičevega* prevoda iz leta 1908, medtem ko v Srbiji Pavlovičev prevod počasi prehaja na raven didaktične literature: konkretizacija abstrakta *mlodziez* z zbirnim množinskim samostalnikom *mladež* je povzročila zgodovinsko-situacijsko branje programa, ki ga vsebuje besedilo; z njim so povezani tudi ponatisi prevoda v družbeno-kulturnem časopisu

(Miloš Popović, Mladeži, Podunavka, 1845), v zbirki izvirne poezije (Miloš Popović, Mač i pero, 1846) ter v učbenikih zgodovine in teorije književnosti (Djordje Maletic, Primeri, 1851, Teorija poezije, 1881).

Podobna modifikacija zaznamuje tudi prvi bolgarski prevod *Ode na mladost* (Stojnov, *Oda k'm mladežta*, 1904; Dinekov, 1958 : 595), ki je v duhu bolgarske prevajalske prakse devetnajstega stoletja nastal na osnovi ruskega prevoda (Krejči, 1956: 10), vendar ne povzroča sprememb v funkcioniranju besedila (edino sled bi mogli najti v anonimnem prevodu odlomka iz leta 1925).

Prevajalci dvajstega stoletja (*I. Velikanović*, 1908, na srbohrvaškem področju, *B. Dimitrova* in *N. Kovačev* na bolgarskem) poskušajo podobno kot njihovi slovenski kolegi prevrednotiti starejše poskuse predstavitve Mickiewicza.

4. Preglejmo zdaj, v kakšni meri upoštevajo slovenski prevodi – ne glede na kulturno-zgodovinski kontekst – prevajalska navodila izvirnika.

4.1. Upoštevanje metričnih in kitičnih navodil

4.1.1. *Metrična navodila izvirnika.* Izvirno besedilo izrablja v poljubnem zaporedju in svobodni kitični ureditvi tipične poljske dvodelne (10-, 11- in 13-zložne) in enodelne (7- in 8-zložne) zlogovne verzne vzorce v sporadičnem prepletu s krajšimi (3- in 5-zložnimi) verzi.

Preglednica 1

Metrična navodila izvirnika

verzni vzorec	pogostnost
<hr/>	
dvodelni verzi	0,4000
trinajsterec(7 + 6)	0,0800
enajsterec (5 + 6)	0,1600
deseterec (5 + 5)	0,1600
<hr/>	
enodelni verzi	0,5733
trinaglasni osmerek	0,3333
trohejski osmerek	0,2267
trinaglasni sedmerek	0,0133
<hr/>	
krajši verzi	0,0267
peterec	0,0133
trizložni verz	0,0133

Prevladuje trinaglasni osmerek; če upoštevamo pravilo atonizacije vzglasnega in jedrnih metrično krepkih položajev v trohejskem osmercu, lahko trdimo, da je večina osemzložnih verzov v tej pesmi trinaglasna. Dvodelni verzi – ne glede na zlogovno dolžino – so pretežno štiri- do petnaglasni. To navodilo, čeprav sekundarno, ker izvira iz pesniške prakse, je pri hkratnem upoštevanju trizložne izglasne konstante poljskih zlogovnih verzov in polstičij važno izhodišče za prevajalca, ki prevaja pesniško besedilo v drug verzni sistem.

4.1.2. Uresničevanje metričnih navodil v prevodih

4.1.2.1. *Zlogovno-naglasne pretvorbe.* V zvezi s tem, da je zlogovni verzni sistem prenehal biti tvoren v osrednjem slovenskem pesništvu z redkimi izjemami že proti koncu šestnajstega stoletja, v vzhodnem v začetku devetnajstega, je v slovenski prevodni književnosti običajno prevajanje zlogovnih verznih oblik in vzorcev – ne glede na njihov slovanški (srbski, poljski) ali romanski (italijanski, španski, francoski) izvor – z enakozložnimi zlogovno-naglasnimi ustrezniki, praviloma z dvo-zložnimi merili, pri čemer verze s sodim številom zlogov prevajamo s troheji, verze z lihim pa z jambi. To pravilo zadeva izključno pesemska besedila, ki so pisana v enakozložnih zlogovnih verzih, in dopušča regularno ali fakultativno izglasno katalekso ali hiperkatakso. Njegova sistemska omejenost in uresničitvena variantnost sta morda v enaki meri kot književno-zvrstni razlogi vplivali na zapoznelost prvega prevoda *Ode na mladost*. Ustrezen zlogovno-naglasni prevod takega besedila, kot je *Oda na mladost*, je v zgodovini slovenskega verza omogočilo šele pravilo zlogovnega podaljševanja oziroma krajšanja metrično šibkega položaja v verzem vzglasu in jedru, ki zaznamuje zlogovno-naglasni verz slovenskih modernistov, predvsem Župančičev (Zadravec, 1979, 1a: 19–23; 1979, 1b: 133–138) in Murnov (Zadravec, 1979, 1a: 16–19; 1979, 1b: 130–133; 1979, 2: 937–943; Pretnar, 1980).

Podaljševanje oziroma krajšanje metrično šibkega položaja zadeva v Murnovem prevodu *Ode na mladost* izključno verzni vzglas; jedrnega enozložnega šibkega položaja ne modificira in v duhu metričnih navodil izvornika ohranja ženski verzni izglas.

Drugi poskus prevajanja zlogovnega verza z zlogovno-naglasnimi ustrezniki – Ludvikov prevod v reviziji Rozke Štefan – je izrazito jambski. Ne upošteva več modernističnih modifikacij verzne vzglasa (posplošuje enozložni vzglasni šibki položaj na vse verze), temveč modificira izglas: podaljšuje in krajša ga ne samo za en zlog, kar bi dovoljevalo pravilo izglasne katalekse in hiperkatakse, temveč dovoljuje tudi metrično nepredvidljiva, vendar skladijsko in leksikalno pogojena ter v tradiciji svobodnega slovenskega silabotizma utemeljena (Štefan, 1978, 1012–1021) od dvo- do štirizložna podaljševanja in krajšanja, ki povzročajo, da ima v prevodu 14,67 % verzov krepki izglas. Iz preglednice 2 lahko preberemo pogostnost podaljševanja in krajšanja zlogovno-naglasnega verza z dvo-zložnim merilom v levo (Murn) in desno (Štefan) smer.

Preglednica 2

Upoštevanje metričnih navodil izvornika v zlogovno-naglasnih prevodih

	enako-zložne uresničitve	razlika za en zlog		podaljševanje za zlog			krajšanje za zlog		
		+	-	2	3	4	2	3	4
Murn	26,67	32,00	10,67	13,33	5,33	-	8,00	4,00	-
Ludvik-Štefan	16,00	44,00	5,33	6,67	13,33	1,33	10,67	1,33	1,33

4.1.2.2. *Naglasne pretvorbe.* Debeljak in Ludvik pojmuta kot osnovno metrično navodilo izvornika dodatno lastnost Mickiewiczvega zlogovnega verza: *naglasno členjenje*. Upošteva štjevilno naglasnih enot v posameznih verzih in stalni enozložni šibki izglas, vendar ne ohranjata njihove zlogovne dolžine. V duhu strogega tonizma tonizirata šibke in atonizirata krepke vzglasne in jedrne metrične položaje z metrično ambivaletnimi enozložnicami in glede na skladijsko uravnani svobodni tonizem dvajsetega stoletja izkoriščata podrejanje besednega naglasa stavčnemu ali sintagemskemu poudarku, zlasti Debeljak.

Preglednica 3

Upoštevanje metričnih navodil izvirnika v naglasnih prevodih

	enakozložne enakonaglasne uresničitve	enakonaglasne raznozložne uresničitve	tonizacija metrično šibkih položajev	atonizacija metrično krepkih položajev	skladenjsko podrejanje besednega naglasa
Debeljak	14,67	44,00	14,67	8,00	18,67
Ludvik	22,67	50,67	5,33	6,67	14,67

4.1.2.3. Če upoštevamo sistemske verzne pretvorbe iz odstavkov 4.1.2.1 in 4.1.2.2, lahko določimo stopnjo enopomenskih metričnih uresničitvev v slovenskih prevodih *Ode na mladost*: Murn – 69,33, Debeljak – 58,67, Ludvik – 75,33 in Ludvik-Štefan – 65,33 %; med njimi je tudi Murnov prevod drugega verzca: je namreč jambski in trinaglasen. In v tem je metrični vzrok, da ga citirajo vsi poznejši prevodi.

4.1.3. Kitična navodila

4.1.3.1. Število kitic in vrstic v posamezni kitici ohranjajo vsi prevodi; razvrstitev rim pa upoštevajo v naslednji meri: Murn – 81,82, Debeljak – 72,72, Ludvik in Ludvik-Štefan – 54,55 %. Vzporedno z modifikacijami v razvrstitvi rim se spreminja tudi njihova povezovalna funkcija: delež paradigmatških in sintagmatskih povezav v izvirniku in prevodih predstavlja preglednica 4.

Preglednica 4

Razvrstitev paradigmatških in sintagmatskih rim v izvirniku in prevodih

	Mickiewicz	Murn	Debeljak	Ludvik	Ludvik-Štefan
paradigmatške povezave (slovnična rima)	43,90	43,59	48,71	41,03	41,03
sintagmatske povezave	56,10	56,41	51,29	58,97	58,97
neslovnična rima	39,09	43,59	43,59	51,28	48,71
navidezno slovnična rima	17,07	12,82	7,69	7,69	10,26

4.1.3.2. *Izbor iz slovarja navidezno slovničnih in neslovničnih rim*. Sintagmatska povezovanja rimanih besed – za razliko od metaforičnih paradigmatških vezi – tvorijo dodatne metonimične pomene na dva načina: 1° sopostavljajo različne oblike iste besedne vrste (navidezno slovnična rima), 2° povezujejo različne besedne vrste (neslovnična rima).

Dodatnemu pomenu besedne zveze, ki jo dobimo v rezultatu navidezno slovnične rime iz izvirnika:

(1) *ludy utudy* 'ljudstva domišljije' (1,1–4), *cudy utudy* 'čudeži domišljije'; (1, 4–5);

(2) *lody swobody* 'led svobode' (11, 1–3)
ustrezajo v prevodih podobni pomeni:

(1') *ogrodja slobodja* (Murn, 1, 1–4), *ogrodja razsodja* (Murn, 1, 1–5), včasih stopnjevani v smeri neslovnične rime:

(1'') *skeleti-vzleti-cveti* (Debeljak, 1, 1-3-6), *iluzije-odkrije* (Debeljak, 1, 4-5); *ljudje-vzlete-prelepé* (Ludvik-Štefan, 1, 1-3-6), *domišljije-odkrije* (Ludvik, Ludvik-Štefan, 1, 4-5),

včasih poenostavljeni v smeri slovnične rime:

(2'') *taja -vzhaja* (Murn, 11, 1-3); *gora-mora* (Debeljak, 11, 1-3), *taja-prihaja* (Ludvik, 11, 1-4), *led-svet* (Ludvik-Štefan, 11, 1-4). Podobne zakonitosti veljajo tudi pri prevajanju neslovnčnih rim: (3) *trupie w skorupie* 'mrliške v lupini' (4, 4-5), *sliska się odciska* 'spolzka se odbija' (6, 9-11), *ćmiqce stońce* 'ki temni sonce' (11, 2-4)

(3') *cesta-zvesta* (Ludvik, Ludvik-Štefan, 6, 9-10); *menja-odrešenja* (Murn, 11, 2-4); *sviti-slediti* (Debeljak, 11, 2-4); *svetljava-zdravo* (Ludvik, 11, 2-3)

(3'') *valovje ob skalovje* (Murn, 4, 4-5)

(3'') *v pomračini - v lupini* (Debeljak, 4, 4-5), *na gladini - v lupini* (Ludvik, Ludvik-Štefan, 4, 4-5), *vije - odbije* (Murn, 6, 9-11); *vstopiti-odstraniti* (Debeljak, 6, 9-10), *zdrobiti-lomiti* (Ludvik, 6, 11-12), *odbiti - skriti* (Ludvik-Štefan, 6, 11-12), *mora - zora* (Ludvik-Štefan, 11, 2-3).

V prevodih se pojavljajo neslovnčne rime tudi tam, kjer jih v izvorniku ni:

(4) *mladi-zakladi* (Murn, 6, 1-2), v izvorniku: *przyjaciele-cele*;

(5) *golazen-prazen* (Debeljak, 4, 7-10), v izvorniku: *głazu-ślazu*;

(6) *v močvari-krmani* (Ludvik, Ludvik-Štefan, 4, 2-6), v izvorniku: *odmętem-okrętem*.

Iz navedenih primerov je videti, da prevodi ne upoštevajo v enaki meri dodatnih pomenov, ki izhajajo iz načina rimanja, kar je odvisno tako od ritmičnega toka verza kot od kitične zgradbe: prav v nji (slovnčna rima: *skrzydła-malowidła* (1, 2-7) → *krila-oblačila* (Murn, Debeljak, Ludvik-Štefan) -*barvila* (Ludvik) je eden izmed vzrokov citiranja Mur-nove rešitve v poznejših prevodih.

4.2. Upoštevanje slovarskih in frazeoloških navodil. Izbor rimanega besedja je v tesni zvezi z upoštevanjem slovarsko-frazeoloških navodil izvornika. Sistemske verzne pretvorbe iz odstavkov 4.1.2.1 in 4.1.2.2 nevtralizirajo pričakovano obratno sorazmerje med upoštevanjem verzno-kritičnih in slovarsko-frazeoloških navodil, hkrati pa zaradi opozicije: *zlogovno vezan - zlogovno prost jedrni metrično šibki položaj* oblikujejo novo opozicijo, namreč opozicijo med zlogovno-naglasnima prevodoma, ki upoštevata od 56 (Murn) do 75 (Ludvik-Štefan) odstotkov slovarsko-frazeoloških navodil, in naglasnima, ki jih uresničujeta od 77 (Ludvik) do 83 (Debeljak) odstotkov.

Zelo redko je nepravilno branje besedja iz izvornika in z njim povezano napačno prevajanje, npr. v verzih

(7) Poglej, kak vzburkano valovje
kot *plaz* nam buta ob skalovje
(Murn)

Patrz, jak nad jej wody trupie
wzbił się jakiś *plaz* w skorupie (4, 4-5)

je homonimija poljskega samostalnika *plaz* 'plazilec' s slovenskim *plaz* povzročila tudi pomensko poistovetenje in vplivala na celo vrsto slovarskih sprememb: na nevtralizacijo imenske skupine *wody trupie* 'mrliške vode' s kolektivom *valovje*, spremembo glagolskega vida in časa (*wzbił się* → *buta*) in napačen prevod prilastka w *skorupie* 'v lupini' s krajevnim določilom *ob skalovje*.

Največ sprememb zadeva nevtralizacijo oziroma dodatno zaznamovanje slovarskih in frazeoloških enot v izvorniku, npr. v verz: (9) *Takie widzi świata koło* (2,3) stopnjujejo vsi prevajalci glagol *widzieć* 'videti' z : *odpreti* (Murn, Ludvik, Ludvik-Štefan), *objemati* (Debeljak), hkrati pa nevtralizirajo imensko skupino *świata koło* 'krog sveta' z: *svet* (Murn), *obzor* (Debeljak), *širjave* (Ludvik, Ludvik-Štefan).

Frazeološke enote tipa *urwac teb* (7, 1), 'odtrgati glavo', *stanac na zrebie* 'pojavit se na robu' (9, 4) prevodi v glavnem nevtralizirajo s slovarskimi enotami: *zadušiti* (Murn, Debeljak), *obglaviti* (Ludvik, Ludvik-Štefan), *nastati* (Murn, Ludvik, Ludvik-Štefan), redko z opisom: *postati v vsej prostornini* (Debeljak).

Redko je tudi prevajanje slovarske enote s frazeološkim ustreznikom, npr.: *zaciemiać* (4,1) → *vid jemati* (Murn); *zamroczyć* (2,1) → *pasti na rame* (Ludvik), *vid odzvzeti* (Ludvik-Štefan).

Med stopnjevalnimi prevajalskimi posegi je vredno omeniti še neologizme v novejših prevodih *Ode na mladost*, ki jih v Murnovem ni, npr.: *tečine* (Debeljak), *koloteči* (Ludvik, Ludvik-Štefan) namesto *tor* (8,6), ki ga Murn nevtralno prevaja s *tir*, avgmentativa: *megline*, *zemljine* (Ludvik, 4, 1–3) namesto *mgła* 'megla' in *ziemia* 'zemlja' ter opise: *Vzcveteš nam kot pomladi, ko se vse pomlaja* (Debeljak, 8, 8) namesto: *Zielone przypomnisz lata* 'spomnila se boš mladosti'.

Sredi navedenih sprememb je besedotvorna modifikacija *dodać* 'dodati' → *podati* minimalna in predstavlja slovarsko-frazeološko motivacijo poznejšega citiranja Murnovega prevoda drugega verza.

4.3. *Upoštevanje skladenjskih navodil.* Navodila, ki zadevajo vzorce zloženih povedi, upoštevajo vsi prevodi skoraj v celoti. Najbolj opazen skladenjski prevajalski postopek je nevtralizacija besednega reda v prosti povedi in v sestavinskem stavku zložene povedi:

- (9) Dzieckiem w kolebce kto łeb urwał Hydrze (7, 1)
Kdo zadušil hidro je v zibeli (Murn)
Kdor v zibelki zadušil hidro je kot dete (Debeljak)
Kdor kot otrok že v zibki hidro obglavi (Ludvik)
Kdor v zibki hidro kot otrok obglavi (Ludvik-Štefan)

Včasih jo spremlja sprememba osebka:

- (10) Niech nad martwym wzlecę światem (1, 3)
Naj nad mrtvim vzplavam svetom (Murn)
Nad mrtvim svetom *duh* moj vzleti (Debeljak)
Da vzplavam nad mrtvim svetom (Ludvik)
Nad mrtvim svetom naj *vzlete* (namreč *krila*, Ludvik-Štefan)

Redkeje prevod dodatno zaznamuje nevtralni besedni red izvornika:

- (11) W rajska dziedzinę ułudy (1,4)
V *deželo rajsco* domišljije (Ludvik-Štefan).

Pogosto pa prevajalec dodaja levi prilastek ali njemu podobno izrazilo v nevtralnem ali invertiranem besednem redu;

- (12) Kędy zapał tworzy cudy (1, 5)
Ustvarja ogenj čuda, *poln razsodja* (Murn)
(13) Obszar gnuśności zalany odnětem (4,2)
Gnusobe prostor, ves vtopljen v močilo (Debeljak)

- (14) Piekłu ofiarę wydrze (7,3)
 Strgaj żrtev si ob pekla *zrelu* (Murn)
 Peklu iztrgal žrtve bo *preklete* (Debeljak)
 Žrtve iztrga peklu *izpred praga* (Ludvik)
 Peklu iztrga žrtev *izpred praga* (Ludvik-Štefan)

(Bolj redek je obraten postopek: izpust prilastka:

- (15) Kiedy je razem nič powiąże *złota* (5,4)
 Ko nas vse ena nit prepleta (Murn)
 Če se povezana na eni niti (Debeljak)

Deležniške konstrukcije prevajajo vsi prevajalci v duhu slovenske jezikovne norme s podrednimi ali prirednimi zloženimi povedmi (primer 16), redkokdaj doživlja tak skladenjski položaj glagolsko širjenje drugačnega tipa (primer 17):

- (16) Nowymi cię pchniemy tory! / A z opleśniałej *zbywszy się* kory, / Zielone przypomniz lata. (8, 6–8).

Nov tir ti damo, drugo os ti. /*Razgrebite* površje le starosti, / že cvetno vas odene krilo. (Murn)

Na nove te postavimo tečine! /Potem pa, *ko znebiš* te stare se plesnine, / vzcveteš nam kot pomladi, ko se vse pomlaja. (Debeljak)

Pahnemo te v nove koloteče, /*da se znebiš* skorje plesneče, / in spet ozeleniš kot spomladi. (Ludvik)

Potisnemo te v nove koloteče, /*da skorje se znebiš* plesneče, / ozeleniš spet kot pomladi. (Ludvik-Štefan)

- (17) Pryskają nieczułe lody/ I przesady światło ćmiące; (11, 1–2)

Glej, led debeli se že taja /in z lučjo noč predsodkov *menja* (Murn).

Že taja se ledena gora /iz teme predsodkov *vro* že sviti (Debeljak)

Led brezčutja se lomi in taja /in z njim predsodki, temneči svetlavo (Ludvik)

Že lomi se brezčutja /od, /*izgublja* se predsodkov mora (Ludvik-Štefan)

V kontekstu predstavljenih skladenjskih modifikacij je Murnov prevod drugega verza spet primer popolnega upoštevanja prevajalskih navodil izvirnika. Tudi Murnovo slovenjenje naslova pesmi je zaradi arhaizacije, ki zrcali stilistiko izvirnika, ostalo nespremenjeno v novejših prevodih.

5. Sklep

5.1. Murnov prevod Mickiewiczzeve *Ode na mladost* je bil prvič objavljen v Prijateljevem uvodu v pesnikovo posmrtno zbirko. Vkomponiran v književno-kritično besedilo je lahko le ilustracija pesnikovega književnega obzorja. O njegovi programski vrednosti ne govorimo samo pesnikova korespondenca (Murn, 1954, II: 138, 142) in izvirno ustvarjanje (Prijatelj, 1903: XXXII), ampak tudi vpliv na Župančičevo pesništvo (Slodnjak, 1958: 362). V obdobju po moderni je postal Murnov prevajalski poskus zgolj književno-zgodovinsko dejstvo in v tem je brzčas vzrok, da se o citiranju njegovega prevoda drugega verza ni pisalo.

5.2. Popolnoma drugačni kulturno-zgodovinski konteksti spremljajo poznejše prevode obravnavanega besedila. *Ode na mladost* sodobni prevajalec priviloma ne razume kot izraz lastnega umetniškega programa. Lahko samo domnevamo, da ima Ludvikov prevod

iz leta 1948 posebno ideološko težo, medtem ko druge izdaje (Debeljak, 1943, Ludvik, 1956, Ludvik-Štefan, 1967) sodijo skoraj v celoti na področje prevajalske dejavnosti, ki želi slovenskemu občinstvu približati svetovno klasiko. Ta mehanizem je najbolj opazen v zadnjem poskusu in lahko bi sodili, da je v slovenski prevodni književnosti Mickiewiczovi Odi na mladost pripisano že stalno mesto priznane slovanske klasike.

Odnosnice:

- DARASZ Z., 1976: Adam Mickiewicz, *Gospod Tadej . . .*, rec., *Ruch Literacki*, letnik 17, št. 3 (96).
1980: Od moderny do ekspresjonizmu. Z przemian świadomości literackiej w Słowenii. *Tipkopolis*.
DINEKOV P., 1958: Adam Mickiewicz w Bułgarii. V: Adam Mickiewicz 1855–1955, ur. K. Wyka. Wrocław.
FRANČIĆ V., 1949: Adam Mickiewicz w chorwackich i serbskich przekładach, *Pamiętnik Słowiański*, letnik 1.
GRABOWSKI T., 1956: Mickiewicz wśród Słowenów, *Pamiętnik Słowiański*, letnik 6.
KOCIJAN G., KORUZA J., POGAČNIK J., 1960: Bibliografski pregled slovenskih prevodov iz poljske književnosti. V: R. Štefan, *Poljska književnost*, Ljubljana.
KREJČI K., 1956: Mickiewicz w literaturach západních i jižních Slovanů, *Slavia*, št. 1.
MURN J., 1954: Zbrano delo, 2, ur. D. Pirjevec, Ljubljana.
POGAČNIK J., 1956: Bibliografia słoweńskich przekładów Mickiewicza, *Pamiętnik Słowiański*, letnik 6.
PRETNAR T., 1980: Metrične osnove Murnovega verza, *Jezik in slovstvo*, 1979/80, str. 165–170.
PRIJATELJ I., 1903: Aleksandrov (uvod v Murnovo zbirko *Pesmi in romance*), Ljubljana.
SLODNJAK A., 1958: Przemówienie. V: Adam Mickiewicz 1855–1955, ur. K. Wyka, Wrocław.
ŠTEFAN R., 1978: Nekaj problemov ob prevajanju starejše poljske poezije, *Sodobnost*.
ZADRAVEC F., 1979, 1a: Slovenski verz od 1895 do 1920, *Slavistična revija*, št. 1.
1979, 1b: Slovenski verz od 1895 do 1920. V: *Oton Župančič: Simpozij 1978*, ur. F. Bernik, Ljubljana.
1979, 2: Oblikovni in verzni ustroj Murnove lirike, *Sodobnost*, št. 10.
ŽIVANOVIĆ Đ., 1940: Srbi i poljska književnost 1800–1871, Beograd.

Slovensčina v javni rabi

STILNE NEGODE

Takih negod je več – veliko, med njimi pa ni na zadnjem mestu naslednja: na obvestilno pomembnejše mesto stavimo na pol ali docela prazne besede ali besedne zveze, prve pa potiskamo na manj pomembno mesto; zato so tudi manj opazne in torej za naslovnika (bralca ali poslušalca) manj učinkovite, teže razumljive. Tako v bistvu pride do zmanjšanja količine obvestila, tj. do ravno nasprotnega učinka, kakor ga je verjetno hotel doseči tvorec besedila z izbiro takega izražanja, ne pa tistega navadnejšega in družbeno primernejšega, ki mu je do tega, da se stvar pove, kolikor se le da, čim preprosteje tudi za tistega, ki mu je namenjena.

Bodimo konkretni. V neki številki *Raziskovalca* beremo v enem samem članku naslednje take primere: *proces adaptacije, proces afrikanizacije, problem šolanja otrok, proces sporazumevanja, proces sprejemanja in oddajanja kulture*. Omenjeni besedi sta besedi *proces in problem*, obe v jedru besedne zveze, čeprav nepomembni, v drugem sklonu pa je tisto, kar je najvažnejše, zaradi česar to govorimo. Teh negod se lahko rešimo tako, da jih opustimo, in torej rečemo npr. *sprejemanje in oddajanje kulture ali šolanje otrok*. Glagolniki, in to so besede kot *adaptacija, afrikanizacija, šolanje* itd. že sami po sebi, pomenijo *proces* (po domače – *potek*), saj šolanje pomeni 'to, da se šolam', torej je *proces* spredaj čisto odveč. Na videz potreben je *proces* ob *adaptacija*, ker ta večinoma pomeni tudi konkretizirano dejanje, tj. pomeni to kar se adaptira', zato je v takih primerih bolje, kar enoumno, rabiti besedo z domačim končajem, tj. *adaptiranje*. Tako torej recimo raje *njihovo vključitev v družbo* kot *proces njihovega vključevanja*, in namesto *problem šolanja otrok v imigrantski družbi* recimo kar *šolanje otrok v imigrantski* (po naše *vselitveni*) *družbi*; saj bi to bila ravno taka *boniteta* (po naše *ugodnost*), kakor sta brezplačna hrana in stanovanje, ki sta navedena v neposredni sosesčini našega *problema*. Tako bi tudi namesto *postavljam hipotezo* lahko rekli tudi kar *domnevam*. Torej vstran s stilno predstražo, v ospredje pa z glavnino.

Jože Toporišič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

PREVEČ ŽEBLJEV (HIPOLIT BI REKEL: KLINCEV)

Ena izmed pogostih stilnih negod je ponavljanje iste besede ali besedne zveze v prekratkih razdaljah. Temu se lahko izognemo na več načinov, eden med njimi pa je, da skupni člen izpostavimo (kakor se izražajo v matematiki). Če tega ne storimo, moramo »neizpostavljeni člen« kar naprej ponavljati, to pa nam v besedilo zanese nepotrebno okornost v vseh primerih, ko tako ponavljanega ni mogoče poudariti, ker je nepomembno. Vzemimo konkreten primer, spet iz Raziskovalca: »Obiskal sem tele organizacije, predstavništva, mešana podjetja in posameznike: 2. v Slonokoščeni obali: predstavništvo Ljubljanske banke, predstavništvo Splošne plovlbe Piran, predstavništvo Voča, predstavništvo Slovenijalesa, predstavništvo UNIC-a, ambasado SFRJ.« Zadostovalo bi seveda že predstavništvo LB, Splošne plovlbe . . . in UNIC-a ter ambasado SFRJ (nam. ambasada seveda poslaništvo).

V pravo moro se je razvilo tako neizpostavljenje predlogov: »Poleg tega sem se srečal z nekaterimi kulturnimi delavci v Slonokoščeni obali, v Gani in v Nigeriji.« Druga dva v-ja sta popolnoma nepotrebna, saj tu ničesar ne moreta poudarjati. Neizpostavljanje je posebna figura s posebno stilno močjo, pri vezniku t. i. mnogovezje, ki si ga tudi ne smemo kar tako dopuščati. Mojster take rabe je bil npr. Cankar, ki je rad rabil tudi neizpostavljeni pomožnik, vendar zmeraj le za posebno poudarjanje, nikoli kar tako, morda iz mehanicistične predstave, da vsak del besedne ali stavčne zveze mora biti slovnično neokrnjen. Svoj čas sem neizpostavljanje grajal tudi pri napovedovalcih radia in televizije, ki pa še naprej pogosto rabijo napačno npr. *Spoštovani tovariši, spoštovani tovarišice* (tudi z obrnjenim zaporedjem), čeprav popolnoma zadošča en *spoštovani* (ali *spoštovane*).

Ravno taka razvada je neizpuščanje v besedilih, kot je naslednje: »Kongresu je prisostvovalo blizu 900 geografov iz številnih držav in prav toliko japonskih geografov. Kongresa se je aktivno z referatom udeležilo pet jugoslovanskih geografov. . . .« Enostavno in učinkovito: Kongresu je prisostvovalo blizu 1800 geografov: 900 z Japonskega, prav toliko iz številnih drugih držav (od teh pet iz Jugoslavije).

Manj žebljev v tem primeru drži bolj, kot če jih je preveč.

Jože Toporišič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

BREZ POTREBE MIMO DOMAČEGA BESEDJA

Posebno v strokovnem in publicističnem sporočanju pogosto močno zanemarjanje ne le domače izrazje, ampak že kar domače besedje sploh. Tako delamo zato, ker smo se tega navadili od svojih učiteljev, v bistvu pa je ta razvada posledica napačnega odnosa do lastnega jezika: slovenske besede se nam zdijo nezadostne, premalo imenitne, prezakotne, prevsakotne, preveč razumljive, slovenski jezik presiromašen in nenehna bogatenja iz drugih jezikov potreben. Poleg tega pogosto posežemo po tujem, ker nam iz tuje literature prej pride na misel kot ustrezno slovensko besedje, ki bi ga poleg tega kot vodilni strokovnjaki ali publicisti morali sem in tja še sami narediti. In že smo v t. i. mednarodniščini.

Poglejmo v enem samem članku objave znanstvene skupnosti Slovenije in presodimo, ali ne bi namesto prvega lahko rabili drugi, domači slovenski izraz: identificirati probleme – *ugotoviti*; separatno poročilo – *posebno*, nacionalni kulturni center – *državno k. središče*; socialni, ekonomski in kulturni položaj – *družbeni, gospodarski*; geografske, zlasti klimatsko-vegetacijske razmere – *zemljepisne z. podnebno*; informacijske strukture – *obveščevalne*; gospodarske aktivnosti – *dejavnosti*; socialna situacija imigrantov – *družbeni položaj vseljencev*; interno gradivo – *notranje*; probleme akulturacije bom skušal identificirati – *težave prilagoditve* b. s. *ugotoviti*; etnično izolirane skupnosti – *narodnostno osamljene*; se integrirajo v imigrantsko družbo – *se vklapljajo v vselitveno družbo*; kulturna adaptacija – *k. prilagoditev*; nismo vedeli za lokacijo kulturnih ustanov – *n. v. kje so*; ne participirajo v kulturnih dejavnostih – *se ne udeležujejo/ne sodelujejo*; ne razvijajo kontaktov z domačini – *stikov*; zožujejo dimenzije njihove socialne integracije, ker so orientirani v začasno bivanje v imigrantski družbi – *manjšajo njihovo vključevanje v vselitveno družbo*, ker *nameravajo* v njej ostati le začasno.

Tako gre to naprej kot voz s strtim kolesom po razdrapani cesti. Cankar bi rekel, da tak pisec ni od nikoder iz Slovenije, temveč je s Papirice.

Jože Toporišič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKATERI AKTUALNI PROBLEMI PRIMERJALNEGA PREUČEVANJA RUSKE IN SLOVENSKE LITERATURE 19. IN ZAČETKA 20. STOLETJA*

Na mednarodnem slavističnem kongresu, ki je bil leta 1958 v Moskvi, je Bratko Kreft v svojem referatu *Fragmenti o slovensko-ruskih stikih* izjavil, da imajo »slovensko-ruski stiki (. . .) veliko tradicijo«, začetek te tradicije je postavil v 16. stoletje in jo povezal z imenom avtorja »znamenite knjige« *Rerum Moscoviticarum commentarii* iz leta 1549 Sigismundom Herbersteinom,¹ hkrati je ugotovil, da so pred raziskovalcem teh stikov »nezorane in velike ledine.«² Njegova trditev o »nezoranih in velikih ledinah« je v tistem času veljala tudi za naše literarnozgodovinsko področje – in velja deloma še danes.

Pri raziskovanju kulturnih stikov, ki jih je opazoval predvsem kot literarni zgodovinar sprejemanja ruske literature pri Slovencih, se je Bratko Kreft lahko naslonil samo na razmeroma skromno število spisov Ivana Prijatelja, Frana Ilesiča, Franceta Kidriča, N. F. Preobraženskega, Marje Boršnik, B. Gerlanca in še nekaterih. Med temi avtorji je dejansko samo Marja Boršnik bila tista, ki je z monografijo *Fran Celestin* (1951) preseгла »fragmentarnost« in parcialnost drugih podobnih raziskav in celovito obdelala tako pomembno primerjalno literarnozgodovinsko vprašanje, kot je kritično-publicistična dejavnost Frana Celestina, njegova prizadevanja za popularizacijo ruske literature in uveljavitev realizma pri Slovencih.

Poznejša leta so prinesla na našem področju mnogo novega v razpravah samega Bratka Krefta in tudi v znanstvenih delih drugih slovenskih in sovjetskih raziskovalcev. Sam Bratko Kreft je tako na primer spregovoril o Dostojevskem pri Slovencih³ in o Ivanu Cankarju in ruski literaturi,⁴ temo »odmev F. M. Dostojevskega med Slovenci« je za obdobje 1881–1895 literarnoteoretsko in zgodovinsko dopolnil Jože Koruza,⁵ izjemna pozornost je bila posvečena odnosu slovenskega pesnika iz obdobja moderne Josipa Murna-Aleksandrova do ruske literature, posebno do poezije Lermontova, Koljčova in Puškina,⁶ najbolj prizadevna sovjetska raziskovalka M. I. Rižova je razmišljala o Antonu Aškercu in ruski literaturi,⁷ o razmerju Dragotina Ketteje do ruske literature, o Župančičevih prevodih iz ruske poezije, o ruski literaturi v slovenski reviji Ljubljanski zvon, o percepciji Lermontova pri slovenskih pesnikih v 19. stoletju in na začetku 20.,⁸ Janko Moder je delno raziskal tri slovenske prevode povesti *Semejnoe sčast'e* L. N. Tolstoja (Ivan Pintar, 1884, Peter Miklavc Podravski, 1889, in Josip Vidmar, 1927 in 1966),⁹ Venio Taufer je temeljito in vsestransko obdelal prve odmeve Maksima Gorkega v slovenski javnosti,¹⁰ o doslej najpomembnejšem posredniku in slovenskem raziskovalcu ruske literature Ivanu Prijatelju je kritično in izčrpno spregovoril Franc Zadravec!¹¹ itd. – Pojavili sta se tudi dve disertaciji tako na sovjetski strani (M. I. Ryžova, *Slovenskaja poezija konca 19 – načala 20 vv. i rusckaja literatura*, 1973) kot na slovenski (Štefan Barbarič o Turgenjevu pri Slovencih, 1975¹²).

* Pričujoči diskusijski prispevek je avtor prebral na sovjetsko-jugoslovanskem strokovnem srečanju »Rusko-jugoslovanski kulturni stiki 19. in začetka 20. stoletja«, ki je bilo od 18. do 25. novembra 1980 v Moskvi.

¹ Dr. Bratko Kreft, *Fragmenti o slovensko-ruskih stikih*. Referat za mednarodni slavistični kongres v Moskvi 1958, SRL 9 (1958), str. 90.

² B. Kreft, op. cit., op. št. 1, str. 90.

³ Dostojevski u slovenskoj književnosti, Enciklopedija Jugoslavije 3, Zagreb 1958, str. 64 (skupaj z N. F. Preobraženskim).

⁴ Cankar in ruska književnost, SRL 17 (1969), str. 69–98. – Ivan Cankar i rusckaja literatura, v zb.: Rusko-jugoslavskie literaturnye svjazi, Izd. »Nauka«, Moskva 1975, str. 284–302.

⁵ Odmev F. M. Dostojevskega med Slovenci v letih 1881 do 1895, Seminarska naloga za dipl. izpit pod B iz leta 1960, tipkopis.

⁶ Edo Roblek, Murn Aleksandrov in ruski romantični pesniki, JiS 4 (1958–59), str. 172–178. Isti, Koljčov, Murn in ljudska pesem, JiS 4 (1958–59), str. 208–216. – Jože Snoj, Simbolizem Josipa Murna, v knj.: Josip Murn, Pesmi (Iz slovenske kulturne zakladnice 5), Maribor 1968. Isti, Josip Murn, (Znameniti Slovenci), Ljubljana 1978. – M. I. Ryžova, Josip Murn i rusckaja literatura, v zb.: Rusko-jugoslavskie svjazi, 1975, str. 212–259.

⁷ Več razprav. Gl. bibliografijo k avtoričini razpravi Josip Murn i rusckaja literatura, pod črto na str. 212–213.

⁸ Dragotin Kette in ruska literatura, SRL 22 (1974), str. 183–203. – Rusckaja poezija v slovenskih prevodih Otona Župančiča. »Rusckaja literatura« 1977, No 3, s. 157–168. – Rusckaja literatura v slovenskom žurnale »Ljubljanski zvon«, v zb.: Zarubežnye slavjane i rusckaja kul'tura, Leningrad 1978. – Tvorčestvo M. Ju. Lermontova v vospriatiji slovenskih poetov 19 – načala 20 veka. »Rusckaja literatura« 1979, No 3, s. 149–163.

⁹ Tolstojeva povest v treh slovenskih prevodih, SRL 25 (1977 kong), str. 47–81.

¹⁰ Prvi odmevi Maksima Gorkega v slovenski javnosti, SLR 13 (1961–62), str. 117–180.

¹¹ Ivan Prijatelj in ruska literatura, v knj.: Prijateljev zbornik. Ob stoletnici rojstva. Ur. Štefan Barbarič. SM, Ljubljana 1975, str. 167 do 186.

¹² Širši javnosti sta doslej dostopni samo naslednji poglavji iz disertacije Štefana Barbariča: Turgenjev v prevodih na slovenski jezik, v zb.: Rusko-jugoslavskie literaturnye svjazi, 1975, s. 271–283, in Celestin kot slovensko-hrvatski popularizator Turgenjeva, SLR 25 (1977), str. 155–179.

– Vsa navedena dela in problemi, ki jih ta obravnavajo, pričajo, da sta se tako slovenska kot sovjetska slavistika in komparativistika v zadnjih dvajsetih letih temeljito in celo načrtno – to velja še posebej za sovjetsko stran – lotili raziskav slovensko-ruskih literarnih zvez.

Literarno-primerjalna dejavnost ruskih in slovenskih znanstvenikov nam omogoča, da bolj konkretno in stvarno, če že ne rešimo, vsaj nakažemo vprašanje periodizacije slovensko-ruskih literarnih zvez do začetka 20. stoletja, čeprav še vedno nimamo niti dovolj natančnega bibliografskega seznama »prevajalskih in drugih posredovalnih stikov med Rusijo in Slovenijo«, kakor je to opozoril Bratko Kreft že leta 1958.

(Mimogrede bodi povedano, da ostaja sestava bibliografije ena od temeljnih nalog slovenskih raziskovalcev slovensko-ruskih literarnih zvez. Nadaljevati bi bilo treba delo, ki se je začelo v petdesetih letih v seminarjih profesorjev Antona Slodnjaka in Antona Ocvirka in ki je dalo na primer dokaj popoln pregled prevodov iz ruščine v slovenščino od začetkov do leta 1890 v diplomski nalogi Nika Rupla in že omenjeno razpravo Jožeta Koruza, ki je, vsaj kar se bibliografskega dela tiče, naravnost vzorna, in pri tem uporabiti gradivo, zbrano na SAZU in v NUK v Ljubljani in tudi v že obstoječih ustreznih bibliografijah.)

Nekoliko mnogoznačno in provizorično periodizacijo slovensko-ruskih kulturnih stikov je v svojem članku *Fragmenti o slovensko-ruskih stikih* pod črto nakazal Bratko Kreft kot razvoj v treh obdobjih – romantičnem, realističnem in revolucionarnem¹³ – vendar brez konkretne kronološke zamejitve in brez natančnejše opredeljenih periodizacijskih kriterijev. Toda nekaj od te periodizacije vendar ostaja in sicer dejstvo, da preidejo kulturni stiki pri Slovencih z družbeno-političnim razočaranjem nad ruskim carizmom v zadnjih letih 19. stoletja na literarno področje, ko se večina slovenskih bralcev in literarnih ustvarjalcev navdušuje nad stvaritvami ruske klasične in tudi že moderne literature zaradi posebne in v nekaterih primerih izjemne estetske vrednosti.

Izhodišče, ki ga je nakazal Bratko Kreft in ki so ga razvijale in dopolnile druge raziskave slovensko-ruskih zvez v zadnjih dvajsetih letih ter upoštevanje posebnosti literarnozgodovinskega razvoja slovenske literature in njene odprtosti do ruske literature kot reprezentanta ruske kulture in ruskega družbenega življenja ter kot specifične vrednosti same po sebi – so nas pripeljali do naslednje periodizacijske sheme slovensko-ruskih literarnih zvez:

1. obdobje (80. leta 18. st. – 1819) pripravlja tla za resnični razvoj slovensko-ruskih zvez in stikov in sovpada, če naj sprejmemo shemo književnozgodovinske periodizacije slovenske literature Matjaža Kmecla,¹⁴ z obdobjem slovenskega razsvetljenstva in predromantike. Zaznamujejo ga imena, kot so filolog Blaž Kumerdaj z razpravo *Über die Sprachkunde der Slaven und Russen (1780–1781)*,¹⁵ Anton Tomaž Linhart z nekaterimi filološkimi pripombami iz knjige *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs (1788–1791)* in še posebej pesnik Valentin Vodnik. Vodnik je v Ljubljanskih novicah »večkrat pokazal velike simpatije do Rusov«¹⁶. V poročilu, objavljenem 29. junija 1799, o prehodu ruske vojske, ki se je udeležila druge koalicijske vojne zoper Napoleona, preko slovenskega nacionalnega ozemlja, pa je »v bistvu že nakazal utopično ideologijo poznejših slovenskih panslavistov in rusofilov iz 19. stoletja, ki so obstoj in napredok slovenskega naroda in njegove kulture povezovali z usodo ruskega naroda«¹⁷. Vodnikovo izhodišče lahko v nekoliko posodobljeni obliki zaobjamemo v naslednjih treh točkah: 1. nacionalno zavest naj bi krepila misel na »mogočne inu velike brate«, 2. v skrbi za čistost jezika naj bi se Slovenci naslonili na ruščino (»Proti letim (Rusom, op. A. S.) se imamo bižati, kaderkol očemo jezik čistiti.«) in 3. misel na Ruse in njihovo vojskovanje naj bi krepila pri Slovencih odpor proti sovražniku (»Pa se tudi od njih učiti, kader je treba deželo pred sovražnikom braniti. Ako oni silno daleč pridejo, zakaj bi mi tukaj blizo ne pomagali, se sovražniku zoper postaviti?«)

2. obdobje pogloblja poznavanje ruske kulture in literature in sovpada z obdobjem slovenske romantike (1819–1854). Poleg znanega filologa slavista Jerneja Kopitarja in njegovih zvez z ruskimi filologi in političnimi ljudmi moramo v tem obdobju biti pozorni predvsem na krog Matije Čopa in klasika slovenske literature Franceta Prešerna, ki sta ustvarila temelje za suvereno in samosvojno slovensko odprtost do svetovne kulture in še posebej literature. Prešernovo zavračanje Vrazovega ilirizma¹⁸ in

¹³ Prim. B. Kreft, op. cit., op. 1 na str. 90–91.

¹⁴ Matjaž Kmecl, Shema književnozgodovinske periodiziranosti slovenskega slovstva, v zb.: Slovenski jezik, literatura in kultura. Informativni zbornik, Ljubljana 1974, str. 209–212.

¹⁵ Zanimiva je izjava, ki jo je Kumerdaj povedal 28. maja 1779 v nagovoru na seji nekakega privatnega slovenskega filološkega društva in ki pred Vodnikom napoveduje slovensko rusofilost: »Narod, iz katerega izhajamo, je najbolj zaničevan v tako imenovanem olikanem svetu, le presijajna dela naših rodnih bratov Rusov morejo to zaničevanje nekoliko zadrževati.« (F. Kidrič, Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930, str. 38.)

¹⁶ Jože Koruza, Opombe v knj.: Valentin Vodnik, Izbrano delo. Izbral, uredil, spremno besedo in opombe napisal Jože Koruza. Knjižnica Kondor 166. Ljubljana 1970, str. 154. Po Koruzovi izdaji so povzeti tudi vsi navedki Vodnikovega besedila.

¹⁷ Bratko Kreft, *Fragmenti o slovensko-ruskih stikih*, str. 92.

¹⁸ Prim. na primer Prešernov zabavljivi napis Narobe Katon.

na primer zaverovanosti Jakoba Zupana v enotnost »slovenskega jezika«¹⁹ sta pripomogli, da je tudi v naslednjih obdobjih, ki nas tu zanimajo, nacionalno tlačeni slovenski narod kljub nekaterim odstopanjem ohranil svojo kulturno in jezikovno samobitnost. – V tem obdobju nastanejo tudi prvi slovenski prevodi iz ruske literature, ki se prično pojavljati v tisku, leta 1846 sta objavljena v časniku Novice dva prevoda Antona Žaklja in Jovana Vesela Koseskega – omembe vreden je samo prevod ode *Bog* G. R. Deržavina, ki ga je napravil Koseski.²⁰

3. obdobje bi lahko imenovali obdobje uveljavitve ruske literature v slovenskem kulturnem prostoru kot literarnega faktorja, sovpada z obdobjem slovenskega realizma s poznoromantično spremljavo (1854–1895). Na upravičenost take oznake opozarja že poznoromantični pesnik Simon Jenko z izjavo, da so nanj najbolj vplivali Byron, Heine in Lermontov,²¹ še bolj pa pripovedništvo I. S. Turgenjeva, ki je bil v drugi polovici 19. stoletja, posebno v 70. in 80. letih, najbolj prevajani evropski pisatelj na Slovenskem²² in je predvsem po zaslugi Frana Celestina, začetnika slovenske univerzitetne rusistike, in Karla Štreklja postal tudi aktivni dejavnik v razvoju in konsolidaciji slovenskega realizma, še posebej z vplivom na Janka Kersnika. Ta je na primer v svojih romanih podobno kot Turgenjev povezoval aktualno družbeno tematiko z ljubezensko temo. – Spremljanje ruskega literarnega dogajanja in prevajanje ruskih avtorjev sta od tega obdobja stalni in nepogrešljivi komponenti slovenskega kulturnega življenja.

4. obdobje sega v 90. leta 19. stoletja in se zaključuje nekako z letom 1918. V tem obdobju se ruska literatura uveljavi predvsem kot estetski faktor, čeprav tudi njene družbene funkcije ne gre zanemarjati, posebno pri recepciji takih avtorjev kot je Maksim Gorki. Obdobje pokriva »naturalistični intermezzo s kasnejšimi podaljški (1895–1899) in slovensko novo romantiko oziroma 'moderno' (1899–1918)«. – Že dosedanje raziskave so pokazale, da je to najbolj zanimivo, kompleksno in hkrati tudi najbolj zapleteno obdobje v razvoju slovensko-ruskih zvez in stikov pred oktobrsko revolucijo. Zanimanje za rusko literaturo preide v tem obdobju, še posebno v času moderne, v vsestransko, živo duhovno občevanje s pomembnimi stvaritvami ruskega leposlovja. – V recenzijah Štreklja, Aškerca, Prijatelja, Grivca in drugih se eksplicitno izrazi zavest o vrednosti prevoda (tudi iz ruske literature) kot kulturnega dogodka in priložnosti, ki je ob njej mogoče osvetliti tudi marsikatero (ne samo jezikovno) slovensko literarno in širše kulturno-družbeno vprašanje in težnjo. – V tem obdobju je aktualizirana in na svoj način reinterpreterana ruska romantika v ustvarjanju takih modernih pesnikov, kot sta Dragotin Kette in Josip Murn-Aleksandrov, umetnost Gogolja, Dostojevskega in Tolstoja v delih Ivana Cankarja itd. Ivan Prijatelj je s svojo esejično in tudi literarnozgodovinsko dejavnostjo postavil temelje za vsestransko obravnavo ruske literature in omogočil med drugim, da je leta 1919 tudi ruska literatura dobila svoje mesto na novoustanovljeni univerzi. – Prvi odmevi Maksima Gorkega v slovenski javnosti opozarjajo na uveljavljanje kvalitete, ki jo v dosedanjem razvoju slovensko-ruskih zvez in stikov nismo poznali v tolikšni meri: na prelomu stoletja je tuje (nemško, češko idr.) posredništvo drugih literatur in kultur v slovenskem prostoru začelo izgubljeni svojo vodilno vlogo.²³

Nakazana periodizacija razvoja slovensko-ruskih stikov in zvez in kvalitetne spremembe v odnosu Slovencev do ruske kulture in še posebej literature so že dosedanje raziskovalce navajale na kompleksen odnos in obravnavo, ki je segala od splošnih kulturoloških do posebnih poetoloških pristopov do posameznih vprašanj. Toda zapleteni razvoj teh stikov in zvez v drugi polovici 19. stoletja in na začetku 20. (po naši periodizaciji v 3. in 4. obdobju) stavi pred raziskovalce nove in odgovorne naloge:

1. Od registracije posameznih kulturnozgodovinskih in literarnih dejstev in raziskave pozitivnih in negativnih paralelizmov oziroma konvergenč in razlik med slovensko in rusko literaturo, ki poteka še vedno v okviru kontaktnih raziskav, bi morali preiti na zgodovinsko-tipološke in zgodovinsko-genetične primerjave (po terminologiji V. M. Žirmunskega).²⁴ Te bi nam na primer pokazale, da ko govorimo o Murnu in ruski romantični poeziji in še posebej o poeziji Koljцова, ne moremo do oнемoglosti govoriti o tem, kar sovjetska raziskovalka M. I. Rižova imenuje »*duhovnoe edinjenje s krest'janstvom*« in »*krasočnoe etnografičeskoe bytopisanie*«²⁵, pač pa o modernistični aktualizaciji romantičnega binoma »stvarnost-ideal«, kar tipološko zbližuje Murna in ne samo njega z ruskim simbolizmom.

¹⁹ Prim. zabavljivi sonet Ne bod' mo šalobarde, Moskvičanov. – V tej zvezi bi opozorili tudi na Prešernov zabavljivi napis Bahači četvero bolj množnih Slave rodov.

²⁰ Niko Rupel, Prevodi iz ruščine v slovenščino do leta 1890, Diplomska naloga za dipl. izpit pod A, tiskopis, str. 12.

²¹ Jenkovo izjavo je posredoval Fran Levce: »Odkritosrčno je pravil, da so največje vpliva imeli nanj in na razvoj njegovega pesništva Byron, Heine, Lermontov (...)« (F. Levce, Simon Jenko, Zvon 1879, str. 372.)

²² Prim. o tem: Š. Barbarič, Turgenjev v prevodah na slovenski jezik, str. 271 in sl.

²³ Prim. Venno Taufer, op. cit. str. 118.

²⁴ Gl. razpravo Problemy sravnitel'no-istoričeskogo izučeniya literatur, v knj. V. M. Žirmunskij, Sravnitel'noe literaturovedenie, Izd. »Nauka«, Leningrad 1979, str. 66–83.

²⁵ M. I. Ryžova, Josip Murn i russkaja literatura, str. 247.

2. Ob upoštevanju slovenskega kulturnega prostora, ki je bil in tudi je »odprt evropski kulturni prostor«, in je v obdobjih, ki jih obravnavamo, pod pritiskom tuje kulturne nadvlade, je treba upoštevati možnost interference domačih in tujih pogledov, tuje posredništvo med rusko in slovensko literaturo, ki se je tako ali drugače izrazilo tudi v boju s tujo mislijo. Tako na primer za raziskovanje odnosa Ivana Cankarja do umetnosti Gogolja ali Dostojevskega ni nepomembno, da je Slovenec sprejemal ruskega pisatelja preko nemškega prevoda in deloma tudi sodobne nemške interpretacije.²⁶

3. Zazrti v mikroraziskave tipa Lermontov-Murn, Dostojevski-Cankar ipd. pozabljam na celovitost sistema in strukture tako pisatelja, ki pri njem iščemo sledove tujih vplivov, kot na kontekst, posebnosti in dinamiko nacionalnega literarnega življenja, ki v njem posamezen avtor deluje. – O Antonu Aškercu, ki ima velike in nedvomne zasluge za popularizacijo ruske literature pri Slovencih na prelomu stoletij, tako v obdobju mederne ne moremo govoriti kot o »naprednem« literatu – tudi takrat ne, ko gre samo za področje ruske literature. Aškerc je na primer v letih 1905 in 1906 v ocenah zbornika *Ruska moderna*, ki ga je sestavila Minka Govekar, izrazil bolj kot navdušenje za umetnost Maksima Gorkega odklonilen odnos do usmerjenosti sodobne slovenske literature, užaljeni in razočarani Aškerc je odklanjal predvsem nazore Ivana Prijatelja in še bolj umetnost Ivana Cankarja.²⁷

Poseben problem predstavlja soodnos ruske in slovenske literature, še posebej percepcija slovenske literature pri Rusih in po Koršovem prevodu in izdaji Prešerna leta 1901 tudi morebitni vpliv slovenske besedne umetnosti na rusko. Tu se nam odkriva bogato področje komparativnih raziskav šele v območju 20. stoletja, ki bi nam od kontaktnih primerjavah²⁸ dalo posebno s tipološko konfrontacijo obeh literatur in njihovih ugod zanimive in poučne rezultate. Čas bi že bil, da se vsestransko lotimo 20. stoletja – tudi zunaj t. i. revolucionarne in socialističnorealistične problematike.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Kulturnozgodovinske ekskurzije

EKSKURZIJA PO TRŽAŠKEM

I.

Po prestopu državne meje pri Fernetičih se bomo Trstu približali v velikem loku in se najprej seznanili z vzhodno in južno tržaško okolico. Zato bomo na Opčinah zavili na levo proti Bazovici. Predno zapustimo Opčine, se spomnimo številnih borcev, ki so padli v bitki za Trst ob koncu druge svetovne vojne. To so bili pripadniki 4. armade IX. korpusa, ki so na Opčinah zadeli na silovit odpor nemške armade. Nemci so namreč upali, da bodo dočakali prihod anglo-ameriških sil, toda končno se je po veljnik nemških enot moral predati narodnoosvobodilni vojski.

Mimo manjših slovenskih vasi se bomo popeljali do Bazovice in še naprej, do spomenika na bazoviški gmajni. Tu je bila 6. septembra 1930 izvršena smrtna obsodba, ki jo je fašistično Posebno sodišče izreklo Bidovcu, Milošu, Marušiču in Valenčiču. Dogodek je del naše zgodovine, odjeknil pa je tudi v našem slovtvu. V verzih so o bazoviških junakih razmišljali med drugimi Golia, Gradnik, Karel Širok, Gruđen in Ljubka Šorli. Ciril Kosmač, ki je bil med obtoženci prvega tržaškega procesa, je pisal o tem v črtici Ogorek, Ivan Matičič v romanu Živi izviri, Bogomir Magajna v črtici Regina Coeli. O bazoviških junakih pogosto razmišljajo osebe Borisa Pahorja, npr. v romanih Mesto v zalivu in Parnik trobi nji.¹

²⁶ Prim. znano izjavo Ivana Cankarja Izidorju Cankarju: »Ruse – starejše – sem vedno zelo respektiral. S kakim veseljem sem bral Gogolja v reklamki do konca in na novo! Takrat sem obupaval: če znajo ljudje tako pisati, potem bi ne bilo pravično, da jim spravljam še jaz obrt ob kredit. Dostojevski me je naravnost omamilo od pijanosti.« (Izidor Cankar, Obiski, v knj. Izidor Cankar, Leposlovje, eseji, kritike, SM, Ljubljana 1968, str. 139–140.)

²⁷ Prim. Veno Taufer, op. cit. str. 164 in sl.

²⁸ Npr. v delih kot so: Franc Zadravec, Oktobrska revolucija in slovenska literatura, Murska Sobota 1968. – Ju. D. Beljaeva, Literaturny narodov Jugoslavii v Rossii. Vosprijatje, izučenie, ocenka, Poslednjaja četvert' 19 – načalo 20 v. Izd. »Nauka«, Moskva 1979. – Maja Ržyova, Oton Župančič v Rusiji. K zgodovini prevodov Župančičevih del v ruščino. SRL 27 (1979), str. 33–66. ...

Z avtobusom se nato nekoliko približamo Trstu, tako da si ogledamo tržaški zaliv iz malce nenavadne perspektive, nato se spustimo na jug po Bregu do Boljunca, rojstnega kraja skladatelja Frana Venturinija (1882–1958), ki je uglasbil pesem »Bazoviška« in kantato »Grobovi tuljok«.

Tu smo v območju dolinske občine, ki je pobratena s Kočevjem; primerno je, da se ustavimo v njenem središču Dolini. V župnijskem arhivu te vasi so se ohranili v glagolici zapisani slovenski dokumenti iz šestnajstega stoletja. Iz Doline izvira tudi pravilnik bratovščine sv. Rešnjega telesa iz leta 1636, napisan v latinici; ta je zdaj v koprskem muzeju, večina glagolskih dokumentov pa je shranjena v Zagebru, pri JAZU.²

Zanimiv je podatek, da je bil leta 1878 v Dolini zadnji od velikih slovenskih taborov prejšnjega stoletja. Nanj spominja obelisk, ki so ga postavili tri leta pozneje.

Iz sončne Doline se širi pogled po pretežno industrijsko izkoriščenem prostoru. Tak videz je področje zadobilo šele v novjšem času, ko so speljali naftovod, posejali dolino s hranilniki nafte, pri Boljuncu pa zravnali grič in na tem mestu zgradili obsežno tovarno. Z elegično resignacijo spremljata to spreminjanje naravnega in družbenega okolja dva tukajšnja pesnika: Irena Žerjal iz Ricmanj (Goreče oljke, 1969 – pesmi) in Boris Pangerc iz Doline (Beg pod Daglo, 1975 – črtice).

Mimo industrijskih objektov nas popelje avtobus v predmestje Trsta. Najprej se bomo ustavili v kraju trpljenja, v zloglasni Rižarni, kjer je v času nacistične okupacije izgubilo življenje v krematorijski peči preko 5000 Slovencev, Hrvatov, Judov in Italijanov. Krivci tega pokola so ostali nekaznovani kljub prizadevanju nekaterih sodnikov in zbiralcev pričevanj, med katerimi je bil zelo zavzet in prizadeven slovenski časnikar, Albin Bubnič. Na podlagi gradiva, ki ga je zbral, sta Filibert Benedetič in Miroslav Košuta napisala dokumentarno dramo Rižarna, ki jo je l. 1975 uprizorilo Stalno slovensko gledališče v Trstu, objavljena pa je bila v reviji Borec, letnik 1976.

Iz Rižarne se bomo povzpeli v Škedenj, ki mu domačini pravijo Ščedna. V prejšnjem stoletju je bila to docela slovenska vas. Ustavili se bomo pred rojstno hišo pisateljice Marice Gregorič – Štepančičeve (1874–1954), avtorice »pozabljene« Veronike Deseniške in urednice tržaškega mesečnika Jadranka, ki je izhajal v letih 1921–1923. Njena rojstna hiša je zdaj odprta vsem in se imenuje Dom Jakoba Ukmarja. Nasproti Doma pa je škedenjski muzej, v katerem so razstavljeni predmeti, ki so jih Škedenjci nekoč uporabljali pri opravljanju svoje tradicionalne obrti – peke kruha.

Tudi kulturna prizadevanja Škedenjcev so bila v preteklosti zelo živa in osredotočena predvsem na glasbeno aktivnost. Od tod so izšli operni pevci Danilo Merlak, Ondina Otta, Belizar Sancin, Ksenija Vidali pa tudi skladatelj Ivan Grbec (1889–1966), avtor samospbevov, klavirskih skladb in zborov ter natančen zbiralec ljudskega izročila na Tržaškem.³

S škedenjskega hribčka nas popelje avtobus navzdol proti mestu, nato pa mimo ladjedelnice in opuščene južne železniške postaje do širokega nabrežja. Od tod se lahko približamo nekaterim kotičkom starega dela mesta, ki imajo za nas poseben pomen.

Za občinsko palačo, v Ulici delle Procurerie 6, še stoji hiša, ki je bila last Zoisovega očeta in bi torej lahko bila Zoisova rojstna hiša.⁴ Danes to hišo zakriva pogledu z velikega trga desno krilo občinske palače, ki je bilo dozidano pozneje. V osemnajstem stoletju pa je bila to ena največjih palač na glavnem trgu. Nedaleč od te, v Ulici dei Rettori, je palača Marenzi, od koder je v sedemnajstem stoletju pisala grofica Maria Isabella Marenzi slovenska pisma svoji materi v Kočo vas na Notranjskem, čeprav ne ena ne druga nista bili slovenskega rodu.⁵

V teh ozkih uličicah starega dela mesta se je morda še mogoče vsaj za hip povrniti v sedemnajsto ali osemnajsto stoletje, če bi pa želeli obuditi vzdušje iz šestnajstega stoletja, dobe, ko je na vabilo tržaškega škofa Petra Bonoma prišel v Trst Primož Trubar, bi nam to teže uspelo, četudi bi se povzpleli na grič Sv. Justa. Ob Trubarjevem prihodu je bila stolnica sicer že dograjena, a tržaški grad, ki daje griču značilen profil, so takrat šele postavljali. Ni dognano, v kateri tržaški cerkvi je bil Trubar nastavljen kot slovenski pridigar, ali v stolnici ali v cerkvi zunaj mestnega obzidja.

Od sv. Justa je blizu k Sv. Jakobu; to je delavska mestna četrt, ki je zadobila velik pomen za tržaške Slovence ob koncu prejšnjega stoletja. Leta 1888 je v tem okraju Ciril-Metodova družba ustanovila slovensko šolo, ki je služila ne samo potrebam Šentjakobčanov, ampak tudi Slovencev iz mestnega središča. Leta 1912 je dobila šola veliko novo poslopje (Ulica Montecchi 6 – zdaj je tu uredništvo Primorskega dnevnika). Denar za gradnjo je Družba zbrala med meceni in med preprostim ljudstvom.

Na Cirl-Metodovi šoli so poučevali med drugimi: pisateljica Marija Kmetova, mladinski pisatelj Josip Ribičič, slikar Albert Sirk in pesnik Karel Širok.⁶ Septembra 1930 (po prvem tržaškem procesu) je fašistična oblast šolo zaprla, potem ko so bile že postopoma ukinjene vse ostale slovenske šole. Kakšno travmo je taka silna presaditev otrok iz slovenskih v italijanske šole povzročila pri celi generaciji ljudi, se pri starejših tržaških Slovenceh še zdaj živo občuti, v literaturi je tej problematiki izkazal največ pozornosti Boris Pahor.

Pavla Hočevnar piše v svojih spominih (Pot se vije, ZTT 1969), kako je prišla med svojim poučevanjem na Ciril-Metodovi šoli pri Sv. Jakobu v Trstu v stik z delavskim življenjem, kajti njeni gojenci so bili v glavnem iz delavskih družin. Za to plast tržaškega slovenskega prebivalstva je Ivan Cankar pripravil več predavanj, ki jih je imel v Trstu kot gost Ljudskega odra. Cankar je bil v Trstu zelo priljubljen, čeprav mu je Edinost (politično društvo in glasilo) zamerila, da nastopa za socialne demokrate.⁷ Leta 1907 je med volilno kampanjo nastopil z govorom Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, naslednje leto je govoril o Primožu Trubarju, vračal se je še v letih 1910 in 1912, spomladi 1918 pa je v Delavskem domu navdušil napolnjeno dvorano s svojim znamenitim govorom Očiščenje in pomlajenje.⁸

Vrnimo se spet na nabrežje!

Tja, kjer se na pravokotno zarisanim glavnem trgu spreletavajo golobje in se pred prihajajočim uredijo v špalir, kot pravi Alojz Rebula v Senčnem plesu. Ali tja, od koder so odhajale ladje z izseljenci v Avstralijo in so se pred pomolom drenjale množice objokanih svojcev (isti roman). Po tej poti se je mnogo slovenske krvi iztočilo v tujino.

Postojmo še na pomolu, kjer se je srečal z morjem Dragotin Kette. Takrat (1898) se je pomol imenoval San Carlo in s tem imenom je prišel v slovensko literaturo (Na Molu San Carlo), po prvi svetovni vojni je dobil ime Molo Audace. Tukaj je »Adrija« razlila na pesnika razkošje, tukaj je zdvomil nad prejšnjim ljubezenskim idealom, a se tudi dokopal do skladnejšega čustvovanja. Na njegovi kratkotrajni poti je bil Trst zelo važna postaja.

Pred nami je zdaj tako imenovana terezijanska četrt, ki jo deli na dva dela v mesto se zadirajoči kanal. Bregova kanala sta povezana z Rusim mostom (to ime prvi omenja Josip Godina-Vrdelski), ob mostu pa je znana tržnica. Kljub svoji barvitosti in navidezni živahnosti kričavih branjev je ta trg v delih slovenskih pripovednikov prizorišče žalostnih zgodb, v katerih se razkriva socialna in narodnostna stiska primorskega človeka (Bogomir Magajna: Ananas, Deček na Rusem mostu; Boris Pahor: Brodolom).

Če se bomo od kanala usmerili po Ulici Filzi, bomo na koncu te ulice prepoznali nekdanji Narodni dom. To najvidnejše središče tržaških Slovencev so zgradili leta 1904 po načrtu arhitekta Fabianija, tu je bil sedež številnih slovenskih ustanov in prizorišče mnogih prireditev. Da njegov pomen ni bil samo lokalen, dokazuje podatek, da so tu doživeli krstno uprizoritev Cankarjevi Hlapci (31. maja 1919). Dobro leto pozneje, 13. julija 1920, so fašisti Narodni dom zažgali in tako za petindvajset let prekinili javno kulturno življenje tržaških Slovencev. Namesto tega osrednjega kulturnega in gledališkega hrama imamo zdaj Kulturni dom v Ulici Petronio.

Od bivšega Narodnega doma je kratka pot do sodne palače. Decembra 1941 se je tu odvijal drugi tržaški proces, ki se je končal z usmrčitvijo petih Slovencev; najmlajši med njimi je bil tržaški komunist Pinko Tomažič. V zadnjem hipu so bili pomiloščeni štirje drugi obsojenci na smrt, med njimi znanstvenik Lavo Čermelj (1889–1980), pričevalec o stanju slovenske in hrvatske manjšine pod fašistično Italijo (La minorité slave en Italie, 1938).

Težko je tako organizirati ekskurzijo, da bi si na krožni poti mimogrede ogledali vse, kar nas zanima. Če hočemo obiskati svetoivansko predmestje, se moramo nalašč in posebej zato popeljati tja. V tem okraju je zdaj koncentrirano slovensko srednje šolstvo, in če se želimo sestati s svojimi tržaškimi kolegi, vemo, kje jih lahko dobimo: na liceju »F. Prešeren«, na učiteljski »A. M. Slomšek«, na trgovski srednji šoli »Ž. Zois« in na strokovni srednji šoli.

Tako kot Škedenj je bil tudi Sv. Ivan v prejšnjem stoletju in na začetku našega docela slovenska vas, zdaj pa je del predmestja in je izgubil svoj izrazito slovenski pečat. Narečna pesnica Marija Mijot (Souze in smeh, 1962) obuja v svojih pesmih nekdanje vaško vzdušje iz časov, ko so se Svetoivančanke še ubadale s pranjem perila za mestne gospe, oživlja pokrajinske impresije, ki so polne rahlosti

in tenčin, čeprav je njeno narečno besedišče precej skopo, ker je pesnica iz njega izločila tujke, zna biti nežna in ljubezenskih in šegava v šaljivih pesmih.

Svetoivanska preteklost ni bila izključno vaška in folklorna. Zaznamovali so jo plodoviti in aktivni kulturni delavci. Leta 1808 se je tu rodil publicist Josip Godina, ki si je po predelu Vrdela nadel vzdevek Vrdelski (umrl 1884). Tu je preživela svoja mlada in zrela leta Marica Nadlišek-Bartolova (1867–1940), pisateljica in prva urednica Slovenke (1897–1902). Tu se je rodil njen sin Vladimir Bartol (1903–1967), pisatelj eksotičnih motivov iz velikomestnega in orientalskega sveta (Al Araf, Alamu). Spomine na svoja tržaška leta z naslovom Mladost pri Sv. Ivanu je objavljial v Primorskem dnevniku v letih 1955–1956.

II.

»Življenje, živo, živahno, poznavajoče, veselo – veselo? Mogoče tudi veselo. Mogoče se zaradi tega spomnim najrajši vožnje s tramvajem z Opčin v Trst. Med zelenimi akacijami se prikaže sinje morje, veter zapiha ob tramvaju, tih pogovor čuješ, molčiš. A čim globlje se spušča tramvaj, tem bolj čutiš, kako so hiše poševne in kako si ti pokončen. Tramvajski zvonec resno zazvoni, z globokim glasom. Slika, ki si jo videl raz hrib, oživi; kar si objel z enim pogledom, oživi v tisočerihih zvokih, med temi zvoki se izprehajaš ti.«

Tako je doživljal Trst Srečko Kosovel (črtica Iz albuma) ob svojih neredkih obiskih v tem mestu. Kot deček je prihajal z očetom in sestrami na gledališke in operne predstave, kot študent je imel svoje poti. Leta 1923 je bil tu potrjen na naboru, skupaj s pisateljem Bogomirom Magajno, na Vrdeli (pri Sv. Ivanu) je večkrat obiskal prijatelja Vladimira Martelanca in z njim debatiral.⁹

Tržačan Janko Samec (1886–1945) je svoj pogled usmeril v vrvenje luškega življenja in v napore težakov:¹⁰

*Tam tisoč rok na delu je od davi,
da ladjam vse bogastvo iz trebuha
pobere in na tuje ga odpravi ...
A vse za eno samo skorjo kruha!*

(V pristanišču)

Zaljubljen v svoje rojstno mesto je Boris Pahor:

»Kdaj, mislite, da je Trst bolj mikaven? Seve, razburljiv je v zimskih dneh, ko se je treba oprijemati ob vogalih za vrvi, ko postavi okoličanka prazen jerbas na tla in sede vanj, da ne bi burja odnesla jerbasa in nje. Nežen na spomlad, ko zagrne rahli mrč morje in sonce izteguje svoje blede žarke nad morjem kot bolnik premrle prste. Pisan poleti, ko so tramvaji polni kopalk in motorni čolni rišejo penaste poti čez pristan ...« (Brodolom)

Za Miroslava Košuto je Trst mesto, ki ima velik del svoje zgodovinske parabole že za seboj:

*Ta Trst je kot mesto na robu sveta.
Obreden in star gre pod stojnico hiš,
na grla kakor flavte igra,
ko mu v srebrnino obraze loviš.
Cesarsko odpada nekdanji sijaj ...*

(Ta Trst)

V delih Alojza Rebule zaslutimo odpor do mesta. Njegovi ljudje prihajajo sem na delo, toda občutka odtujenosti in praznine se znebijo šele takrat, ko se spet povzpnejo na planoto in zadihajo.

Tudi za Marka Kravosa je Trst predvsem sinonim brezbarvnosti:

*Ta bedna krtna zemlje,
sivo, amazano morje,
dlani vse zatohle in potne
prosilke sonca.*

(Trst)

Čas je, da gremo dalje, čeprav si gotovo nismo ogledali prav vsega, kar bi moral Slovenec v Trstu obiskati in poznati. Naj povemo, da so se v Trstu, poleg omenjenih, rodili še številni znani Slovenci, med njimi skladatelja Marij Kogoj in Vasilij Mirk, literarni zgodovinar Mirko Rupel ter literati Alojzij Remec, Ivan Rob in Mara Samsa.¹¹ Tržačan je tudi pisatelj Milan Lipovec (Ljudje ob cesti, Leseno jadro). Dramatik Josip Tavčar (Prihodnjo nedeljo, Pekel je vendar pekel, Red mora biti) se je sicer rodil v Dutovljah, a ga imamo ne samo za polnopravnega, temveč kar za tipičnega Tržačana.

Pot nas vodi mimo železniške postaje proti severozahodu in se kmalu razcepi: ali naj se peljemo po obalni cesti mimo Barkovelj, Miramara in Grljana do Sesljana in Devina ali naj izberemo daljšo pot, ki nas bo privedla do istega cilja mimo Kontovela, Proseka, Križa, Nabrežine? Tokrat se bomo odrekli sprehodu po Barkovljah, ker nam ga lahko nadomesti pesem Brune Pertot (iz zbirke Moja pomlad, 1961, in Bodi pesem, 1975), in ogledu Miramara ter zavili v rojanskem predmestju na desno.

Tudi Rojan je bil z bližnjimi zaselki včasih bolj slovenski kot zdaj, imel je živahno društveno dejavnost kulturnega in gospodarskega tipa. V tej četrti se je rodil narodni heroj Tone Tomšič.¹²

Cesta, ki pelje na Kontovel, se na robu Rojana zapentlja, nato pa se strmo vzpne po pobočju nad Barkovljami. Zdaj se peljemo pod navpičnimi skalami Napoleonske ceste. Pod nami je razprostr Tržaški zaliv: od Pirana in Savudrije pa do Gradeža. Globoko pod nami se beli miramarski grad, sicer pri nas bolj malo opevan. Italijanski pesnik Carducci je ob pogledu na njegove bele stolpe zasnoval odo, v kateri razlaga, da je bila tragična usoda njegovega lastnika Maksimilijana rezultat zgodovinske ne-meze.

Profil griča – od Miramara na dnu do Kontovela na vrhu – je strm in nenavaden. Kjer je zdaj Kontovel, je bilo v prazgodovinski dobi gradišče, v srednjem veku pa utrdba, grad Mokolan. Za gradom in cerkvijo je leta 1413 nastala slovenska vas.¹³ V tako imenovani kontovelski Novi cerkvi so freske iz 16. stoletja, na katerih je vpraskanih več podpisov, med njimi nekateri v glagolici.

Na Kontovelu se je rodil Jaka Štoka (1867–1922), ustanovitelj Dramatičnega društva v Trstu (1902) in uspešen komediograf (Ne kliči vraga, Mutasti muzikant, Trije tički, Lažizdravnik, Anarhist). Kontovelski rojak je bil tudi politični delavec Ivan Regent (1884–1967); njegovo memoarsko delo Spomini je pomemben vir za raziskovanje tržaške preteklosti v obdobju pred prvo svetovno vojno in po njej.

Kontovelci so lahko ponosni, da se je njihove vasi spomnil Alojz Gradnik, ki je še kot deček obiskal Kontovel:

*Po stezah hodim, v vetru oljka niha,
vsa polja s kamenjem so posejana,
zorečo ajdo je ožgala slana,
a suha zemlja še živi in diha.*

*Zvonik je siv in sivi tihi dvori.
Je vonj bazilik to in rožmarina? ...*

(Na Kontovelu)

S Kontovela pridemo na Prosek. Tu je bil doma Ivan Nabergoj (1835–1902), dolgoletni poslanec v dunajskem parlamentu in predsednik političnega društva Edinost v Trstu.

Morda ste po poti opazili, da so mnoge table z imeni krajev enojezične, to je: na tablah je napisana samo italijanska oblika naših krajevnih imen. O tem absurdu je Alojz Rebula napisal satirično novelo Vinograd rimske cesarice. S sredstvi groteske je prikazal preiskavo o skrivnem nočnem postavljanju dvojezičnih tabel namesto italijanskih ter razburjenje in ogorčenost nasprotnikov dvojezičnosti:

»Nasprotniki tabel (dvojezičnih, op. p.) so kot glavni argument navajali dejstvo, da je vsaka tabla, ki ni italijanska, pljunek v obraz zahodni civilizaciji. In kako le naj bi se mogla nazivati s slovenskim imenom vasica, kjer je pred dva tisoč leti rasel vinograd, ki je dajal vino, na katerega je bila prav posebno navezana sama žena rimskega cesarja?«

Po mnenju Lina Legiše, ki je kot ožji rojak vedno zavzeto spremljal »tržaško« literaturo, je Rebula z grotesknim pristopom k tej boleči temi dosegel več, kot bi dosegel s sklicevanjem prizadetega na krivico; tako pa je »našemu človeku in stališču dal veljavo nepodrejenosti, enakovrednosti.«¹⁴

Rebula je to novelo napisal leta 1953; na žalost je na področju tržaške občine njena problematika še danes aktualna in tudi argumenti nasprotnikov dvojezičnosti se niso spremenili.

Naslednja vas je Križ, znana iz Grudnovih pesmi, znana po posebnostih svojega dialekta, predvsem pa po temperamentnosti svojih prebivalcev. V neki svoji otroški pesmici je Gruden zapisal:

*pravijo, da so Križani
pol pečeni, pol sežgani . . .*

Morda je namigoval na to, da so Križani kot ribiči pač ožgani od sonca, je pa tudi sicer v njihovi živahnosti nekaj izrazito mediteranskega.

Na literarnem področju je najbolj znan Križan pesnik Miroslav Košuta. Leta 1977 je dobil nagrado iz Prešernovega sklada za zbirko Pričevanje.

Po Križu prestopimo mejo tržaške občine in vstopimo v devinsko-nabrežinsko občino.

Ponos Nabrežine je Igo Gruden. Ob 30-letnici smrti so mu Nabrežinci postavili spomenik. Tu, v njegovem rojstnem kraju med kamnolomi in gmajno lahko zaslutimo, iz kakšnega neizmerne domačija so vzklike njegove pesmi o primorskih krajih in ljudeh.

Če od Proseka dalje nismo skrenili s poti, ves ta čas nismo videli morja, prizorov, kakršen je le-ta Grudnov:

*Vinogradi – terasa in terasa . . .
vsevprek razpalo jih zidovje loči;
na stezi ribič komaj se razloči,
ki stopa v breg upognjen k tlom do pasa.*

(V bregu pod Nabrežino)

Ko se nam bo pred Sesljanom spet zableščalo morje na obzorju, bo slika spet drugačna: v daljavi bomo zagledali devinski grad, ki nas bo spomnil na kmečke upore (1713). V Devinu in na tem gradu se je naučil slovenščine menih Alasia da Sommaripa, ki je leta 1607 objavil v Vidmu prvi italijansko slovenski slovar.¹⁵

Pred vhodom v devinski grad začutimo vso težo nekdanje fevdalne mogočnosti, a ko se ozremo okrog, vidimo vsepovsod vile in penziona, ki pričajo o turistični dejavnosti današnjih devinskih prebivalcev in o prisotnosti tujih gostov. Sprašujemo se, kje so tiste skale, kjer je stala lepa Vida, skratka kje je tisti Devin, o katerem je toliko sledov v slovenski literaturi. Na težko dostopni (pravzaprav je zdaj zaradi novih građenj nedostopna) pečini, ki navpično pada v morje, so slikovite razvaline starega srednjeveškega gradu. Že sam pogled navzdol na ostre čeri vzbuja strah ali pa tudi strmenje. Tu je moral stati osmošolec Simon Gregorčič, ko ga je butanje valov ob skale opozarjalo, naj ostane v življenju trden in pokončen (Na bregu).

Najživeje sem si predstavljala rekonstrukcijo starega gradu ob branju Rebulove povesti Devinski sholar. Dogajanje je tu postavljeno v petnajsto stoletje. To delo ni doživelo knjižne objave, izhajalo je namreč v obliki literarne priloge dijaškega lista Literarne vaje v letih 1953–54. A v povesti so že prisotni motivi, ki jih je pisatelj pozneje obsežno razpletal.

V Štivanu se poslovimo. Tu »prinaša pod sonce svoje podzemeljske vode Timavus, reka Argonavtov« (V Siblinem vetru). Naj vas kdo drug popelje na Goriško, v Beneško Slovenijo, v najzahodnejše kraje slovenskega narodnostnega prostora.

Marija Cenda-Klinc
Licej F. Prešeren v Trstu

VIRI IN PUBLIKACIJE:

¹ Ace Mermolja: Pisali so o Bazovici, Priloga Primorskega dnevnika, 7. 9. 1980.

² 100 let poslanstva prosvetnega društva »Valentin Vodnik« 1878–1978, Dolina 1978.

³ »Čitalnica v Skednji« 1868–1968, Trst 1968; Škedenj nekdanj in danes, Trst 1980.

⁴ Marija Kacin, Rojstna hiša Žige Zoisa, Koledar GMD za l. 1958.

⁵ Slovenska plemiška pisma družin Marenzi–Coraduzzi s konca 17. stoletja. (Uredil in za tisk pripravil Pavle Merku) ZTT, Trst 1980.

⁶ Sv. Jakob (Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju), ZTT, Trst 1980.

⁷ Marija Pirjevec, Ivan Cankar in Trst, Jezik in slovstvo XXII/3.

⁸ Albert Širok, Moja srečanja s Cankarjem, ZTT, Trst 1976.

⁹ Srečko Kosovel v Trstu, založil Zaliv, Trst 1970.

¹⁰ Marko Kravos, Pozabljeno morje, Dan 95/1980.

¹¹ Njihove rojstne hiše je poiskal Martin Jevnikar in o tem poročal v oddajah po tržaškem slovenskem radiu (1978/79).

¹² Rojan skozi čas, Trst 1978.

¹³ Samo Pahor, Kontovel, v publikaciji »80-letnica ustanovitve pevskega društva Danica«, v isti publikaciji glej še članek Bogomila Gerlanca.

¹⁴ Lino Legiša, Delež in značaj primorskega besednega ustvarjanja, Literarni list 1, Koper 1975.

¹⁵ Alasia da Sommaripa, Vocabolario italiano e schiauo, Faksimilirana izdaja, Mladinska knjiga, Ljubljana 1979.

Ocene in poročila

Janko Kos, *Romantika*

(Literarni leksikon. Študije, šesti zvezek. Državna založba Slovenije 1980, 87 strani.)

Pojem romantike je v slovenski literarni vedi po zaslugi Prešerna in obširnega prešernoslovja najbrž precej bolj natančno in enoznačno določen kot na primer kategorije baroka, klasicizma ali predromantike. Vendar pa se kljub temu pojavljajo zadrege, zlasti pri periodizaciji njenega konca v zvezi s pojavi, pri katerih se je težko odločiti, ali so romantika ali pa nemara že realizem, in so zato deležni dvoumnih in megljenih oznak.

Kosova študija ima zato precejšnjo vrednost, saj problematiko zastavlja široko in obenem precizno (bibliografija obsega prek 130 naslovov!). V osredju je duhovnozgodovinski pristop, ki ga Kos v glavnem izpeljuje iz Heglove Estetike in ki nudi možnost za deduktivno preverjanje empiričnega gradiva. To pomeni, da se iz »definicije«, kaj je romantika v svojem bistvu, lahko v enoto zveza sicer raznorodno gradivo. Ta uvid Kos osvetljuje še s sociološkimi in generacijsko-periodizacijskim pristopom in povsod smiselno vklaplja slovensko problematiko v evropski kontekst. Za romantiko, ki je s Prešernom tudi pri nas razvit in visoko artističen pojav, je duhovnozgodovinski pristop vsekakor ustrežnejši kot pa npr. znotraj problematike slovenskega razsvetljenstva in predromantike, kjer se na račun blokiranosti in enovitosti duhovnozgodovinske strukture neopravičeno izgubi specifična različnih poetik, različne »literarnosti« tekstov. Odprto je še obsežno področje raziskovanja, ki bi ob bok duhovni zgodovini postavilo še diahrono poetiko.

Knjižica je razdeljena na štiri dele: Izvor in razvoj pojma (str. 5–26). Pojem romantika v današnji literarni vedi (26–52), Sociološki pogledi na ro-

mantiko (53–63) in Periodizacija romantike pri Slovenceh in v Evropi (64–73).

V prvem delu avtor uporabi svoj ustaljeni in koristni metodološki prijem; diahrono skuša prikazati spremembe znotraj semantičnega polja pojma in s tem osvetliti, da zgolj intuitivna, enkratno impresionistična »definicija« oziroma iz nje izpeljane lastnosti niso zadostne in tudi ne znanstvene. Obeležja, ki jih neki pojem dobiva, so namreč zgodovinska in so tudi prikazana v perspektivi historičnega materializma.

Avtor ugotavlja, da se je termin »romantika« v literarni zgodovini in teoriji kot izrazito znanstven pojem uveljavil šele v drugi polovici 19. stoletja, se pravi »a posteriori«. Do tega pomena se je vsebina oblikovala v štirih osnovnih stopnjah:

1. Pridevniška raba kot »romanski« (iz adverba vulgarne latinščine »romanice«, ki po l. 1000 označuje novi jezik, ki se razlikuje od klasične latinščine).
2. Kot izraz »roman« (starofrancosko »romanz«, ki v 12. in 13. stoletju pomeni srednjeveški viteški roman s pustolovsko, spiritualno krščansko in pravljico – mitsko vsebino).
3. V novi pridevniški obliki »romantičen« (ok. 1600 v oblikah »romanesque« in »romanesco«). Ta oblika pojma se ohrani vse do substantivizacije v 19. stoletju, pri tem pa se njegova semantična in zlasti vrednostna obeležja močno spreminjajo.
4. Kot samostalnik »romantika«. Substantivizacija se pojavi verjetno prvič pri Novalisu (»Romantiker«, »Romantiker«), vendar še v zvezi s pojmom roman in romanca. Nato se obliki »roman-

tičen« in »romantika« v 19. stoletju pri samih teoretikih in ustvarjalcih romantičnega obdobja bistveno poglobita.

V poglavju Pojem romantika v današnji literarni vedi izgradi Kos svojo opredelitev obdobja na osnovi Wellekove kritike delnih, zunanjih, zgolj nacionalnih obeležij pojma. Velika disparatnost in raznorodnost pojava je zlasti A. Lovejoya vodila v načelen dvom, če je sploh možna znanstvena, enovita oznaka. Zoper ta dvom je Wellek postavil svoj poskus opredelitve obdobja. Kos dopolnjuje njegovo kritiko. Romantike namreč ni mogoče enačiti z ljubeznijo do srednjega veka, z naklonjenostjo ljudskemu pesništvu, tudi ne s fantastiko ali religioznostjo, ali s pojmovanji samih romantikov. Wellek je orisal tele najbolj splošne in abstraktne poteze evropske romantične literature: vera v odločilno vlogo domišljije v pesništvu in umetniškem ustvarjanju, nazor o poduhovljeni, estetski in s človekom organsko enoviti naravi, poudarjanje pomena simbolov in mitov kot temeljnih sestavin literarnega ustvarjanja, kot tudi grajenja pogleda na svet in naravo. Pozneje je Wellek te ugotovitve dopolnil s spekulativno vsebino: razkol med subjektivnostjo in objektivnostjo se v romantiki skuša premagati s pomočjo poezije.

Kos sprejme Wellekov nastavek, a ga kritično revidira (tako nasprotje je obstajalo že v renesansi, baroku, klasicizmu, razsvetljenstvu in predromantiki). Opredelitev romantike je za avtorja potrebno iskati v skupni osnovi, v katero poleg literarno-estetskih spadajo predvsem (!) globlji, duhovnozgodovinski temelji, ki so predpostavke za nastajanje romantičnih literarnih tvorb. Eden tovrstnih poskusov je bil v literarni in umetnostni vedi abstraktno-tipološki vidik (že pri Schillerju, potem pri H. Wölfflinu, F. Strichu in D. Čiževskem), ki pa ga Kos zavrne, ker gre za shematično, ahistorično, empiričnemu materialu neustrezno in enostransko abstrakcijo. Na bistvo romantike je treba gledati s stališča dialektike in procesualnosti, ki sta jo vpeljala Hegel in marksizem. Romantika se tako pokaže kot faza v razvoju evropske duhovnosti, umetnosti in tudi literarnega življenja od renesanse do danes. Takšno genezo romantike je zastavil že F. Schlegel, ki je l. 1800 (implicitno) podal troje izvorov romantičnega gibanja, s katerimi je mogoče razumeti njeno bistvo in značilnosti:

1. Francoska revolucija (princip svobode).
2. Nemška idealistična filozofija uveljavlja novi princip subjektivnosti, avtonomne zavesti, ki se poveže s principom dejavne svobode.
3. Weimarska klasika, po kateri so romantiki sprejeli prepričanje o avtonomnosti estetskega v umetnosti in v življenju. Estetsko romantikom pomeni najvišjo in absolutno vrednoto ustvarjanja.

Ti trije izvori so le troje različnih plati istega teženja, ki se je izoblikovalo skozi duhovno zgodovino

vino novega veka. Kos ga na kratko in koncizno označi (s kategorijami subjekta, objekta, imanence in transcendence itd.). Proces, ki je razvil renesančno, baročno, razsvetljensko in predromantično duhovnozgodovinsko strukturo, vsebuje že nekatere predpostavke za romantiko, ki jih bodisi sprejme, bodisi zavrne, oziroma drugače postavi.

Kos postavlja zdaj tipično romantično duhovnozgodovinsko strukturo, ki je, kot meni, sicer shematična, a gibljiva in ustrezna gradivu:

1. V središču je človek, ki hoče biti avtonomni ali celo absolutni subjekt samega sebe zgolj iz svoje subjektivnosti, domišljije in čustva (čustvujem, torej sem).
2. Estetska subjektivnost je tudi estetsko ustvarjalna in je tako lahko sama sebi ideal. Estetsko je glavni princip človekovega in umetniškega samovrednotenja.
3. Transcendca je romantičnemu človeku imanentna v njegovih čustvih, domišljiji in razpoloženjih.
4. Svet in jaz sta dualistično razcepljena. Svet se pojavlja kot ovira za subjektovo samorealizacijo. Možno je več načinov preseganja tega nasprotja (svetobolje, imaginiranje višje metafizične in religiozne realnosti boga, kozmosa ali narave, umik iz stvarnosti v drugo zgodovinsko ali geografsko razsežnost, oziroma v utopijo ali nacionalni projekt, kult poezije in pesnika).

V vsakem romantičnem avtorju in njegovem delu se te antropološke in duhovnozgodovinske podmene drugače povezujejo, kar pojasnjuje tudi raznolikost evropske romantike, ki se jo da po gornjih kriterijih razdeliti na več skupin.

Kos se »literarnega«, se pravi poetološkega vidika romantične strukture tudi dotakne. Znotraj romantične estetike je možno več tipov estetskega (od »klasičnega« do »pitoresknega«), vendar je lepota vedno najvišje merilo, tudi za območje resničnega in moralnega. Najtesneje za duhovnozgodovinskim bistvom romantike je tudi njeno razmerje do literarnih vrst (zvrsti), zvrsti (vrst) in oblik. Na prvem mestu je lirika, ki je romantikom najustreznejša za izražanje subjektivnosti, ostale vrste (zvrsti) pa se lirizirajo in pride do novih, tipično romantičnih žanrov (epsko-lirska poema, poetični in celo verzni roman, lirska drama ipd.). Razširjena sta tudi pravljica in roman. Torej se tudi v poetiki žanrov uveljavlja načelo svobodne, spontane in neomejene ustvarjalnosti.

Romantika pa je v svojih skrajnostih daljnosežno razvila tudi izročilo za neoromantik in modernizem 20. stoletja (»nihilizem« in »romantična ironija«).

V poglavju Sociološki pogledi na romantiko Kos razlaga romantiko tudi iz širše vključenosti v zunanjaliterarne, družbenozgodovinske procese, ki

njo samo presejajo, a jo hkrati določajo tudi kot del celotnega dogajanja, ki spreminja evropsko družbo. Kos tu sledi Engelsu, ki razmerja med t. i. duhovno nadstavbo in bazo ne postavlja mehanicistično (relacija odseva), ampak priznava nadstavbi imanentno logiko, ki pa je »v zadnji instanci« vendarle določena z gospodarsko bazo in družbenimi procesi.

Kos najprej obračuna z Lukácsem, ki je romantiki enostransko pripisal konservativni, restavracijski značaj. Tudi Hauser, ki problematiko zastavlja širše, je piscu študije eklektičen, protisloven in nejasen. Od štirih Hauserjevih socioloških opredelitev romantike se mu zdi vredna razmisleka zlasti in samo zadnja – da je romantika po svojem bistvu meščansko gibanje. Kos to tezo preverja predvsem s podatki o socialnem izvoru in statusu piscev. Razlike v le-tem lahko pomagajo razjasniti tudi nekatere specifične poteze posameznih nacionalnih literatur. Po pregledu nacionalnih romantik s tega vidika in po primerjavi s socialnim »ozadjem« razsvetljenecv ugotavlja, da je romantika po svojem izvoru v primerjavi z razsvetljenstvom bolj plemiška (kljub temu, da je močno zastopano tudi meščanstvo, pri nas celo kmetstvo) in da je kasnejši status piscev večinoma profesionalna inteligenca, ki pa je zdiferencirana v različne sloje.

Sociološka dejstva nudijo avtorju možnost za razlago protimeščanskih in protiutilitarističnih težej romantičnega subjektivizma. V tem sledi A. W. Gouldnerju, ki je postavil tezo, da se je prvotno enoviti »tretji stan« po francoski revoluciji (torej ravno v obdobju romantike) na znotraj nagle diferenciral na pridobitne srednje in višje meščanske sloje (nosilce lastništva in moči) in na izobraženske sloje (nosilce funkcij kulture, duhovnih tradicij in izobrazbe). Med obema slojema je prišlo do trenj, v sklopu katerih je mogoče romantično gibanje razumeti tudi kot sublimacijo položaja izobraženih slojev (tudi meščanskih in kmečkih po izvoru) v izrazito protiutilitarno držo. To lahko opazimo tudi pri avtorjih, ki so po izvoru aristokrati.

Velika sprememba pa se v romantiki zgodi tudi s socialno eksistenco literature in avtorja, zlasti v povezavi s produkcijo in distribucijo literature (vidik konzumacije in recepcije literature s stališča sociologije bralca v študiji žal ostaja v ozadju). Književnik postane svobodni proizvajalec za tržišče, kjer literarno delo postane podvrženo zakonom trga (založbe, knjigotržci). Konča se tradicionalni mecenat. Novi položaj je literata ločeval od neposrednega, vnaprej določenega stika z občinstvom, s tem pa tudi od apriornih socialnih norm, po katerih je prej uravnaval svoje delo. Pisec ni več vezan na tradicijo in konvencijo. To je bila pravšnja podlaga za romantični subjektivizem.

Kos v zadnjem poglavju daje trdnejšo osnovo za periodizacijo slovenske romantike. Njegovo opiranje na stopnje tega gibanja v Evropi zlasti pripeljeva k razumevanju naše postromantike. Pri

svoji periodizaciji evropske zgodnje, visoke in pozne romantike ter postromantike upošteva generacijski vidik. Pri tem je važnejša letnica rojstva kot čas zrelosti in vstopa v javnost. Generacijski ritem takó dopolnjuje intervale v periodizaciji. Avtor ugotavlja, da italijanska, še posebno pa slovanske romantike s svojimi stopnjami zaostajajo za nemško in angleško vsaj za dvajset let. Slovensko romantiko pisec študije periodizira takole: 1830 – začetek (prve Prešernove pesmi v KC), 1830–36 – pri Prešernu preplet sestavin zgodnje romantike, ki že zorijo v visoko, po 1835 – Prešeren se obrne k spodbudam in vplivom mlajše nemške romantične šole in njenih naslednikov; visoka romantika se že preveša v pozno, 1840–46 – pozna romantika, 1848 – konec (objava zadnjih Prešernovih pesmi v KC). Delovanje Vraza bi lahko periodizacijo še dodatno osvetlilo, zlasti ker je Vraz iz deset let mlajše generacije. Ostali pisci obdobja pa se gibljejo še v svetu preživelega 18. stoletja; zvečine v predromantičnem sentimentalizmu.

Najvzpodbudnejša pa se zdi Kosova ugotovitev, da se povsod, kjer romantika uplahne, a je ne nadomesti takojšen razmah realizma, zasnuje na njenih ostalinah dolgo obdobje postromantike. Le-to gradi iz posameznih sestavin romantične idejnosti, motivike, poetike in estetike, a ne ustvari več globinskih romantičnih struktur, ampak jih sestavlja po drugačnih vidikih. To ugotovitev, kakor seveda tudi celotno študijo Janka Kosa, bo treba pri nadaljnjih raziskavah 19. stoletja nujno upoštevati.

Marko Juvan
Ljubljana

Učbenik češčine za Slovence

Boris Urbančič, Alois Jedlička, Přemysl Hauser – Češčina, Založba Obzorja, Maribor 1980.

Izid novega učbenika češkega jezika želi ustreči današnjim težnjam po kulturnem in siceršnjem sodelovanju z deželo, s katero smo v preteklosti imeli živahne medsebojne stike in potemtakem v svojem poslanstvu odpiranja češki kulturi navezuje na učbeniško tradicijo od druge polovice 19. stoletja (Slovnica češkega jezika Fr. Marna, 1867) in na obdobje med obema vojnama (slovnica J. Vuge 1918, Orožnov učbenik češkega jezika 1928, Ovnov Češki učbenik 1937, Češčina za samouke J. Šedivega 1938). V desetletjih po vojni so bili starejši učbeniki na slovenskem trgu težko dosegljivi in spričo razvoja obeh knjižnih jezikov že tudi zastareli. Potrebam po novem učbeniku, ki bi seznanjal uporabnike s sodobnim češkim jezikom, je zadnja leta vsaj deloma želela ugoditi knjižnica Pavla Rostoharja, *Česki pogovori za popotno rabo* iz leta 1969. Rostoharjev informativni pripomoček ima praktično sporazumevalne cilje in posreduje slovenskim turistom nekaj primerov češko-slovenske konverzacije.

Učbenik češkega jezika, ki ga je letos spomladi izdala založba Obzorja v Mariboru, je delo treh avtorjev in zgleden primer sodelovanja domačih in tujih strokovnih moči. Potrebo po tovrstnem povezovanju strokovnjakov narekuje značaj samega priročnika, kajti gre za učbenik tujega jezika, ki na prehodu dveh kultur v svoji kompleksnosti združuje dokaj zahtevno problematiko, npr. obvladanje norme tako češkega kot slovenskega knjižnega jezika, sodobno lingvistično teorijo, metodiko tujih jezikov, splošno kulturno sporočilo, ki je v besedilih zajeto itn. Zasedba avtorjev je glede na omenjena gledišča primerna. O zanesljivosti učbenika z vidika norme sodobne češčine jamči prisotnost dveh čeških jezikoslovcev. Alois Jedlička, profesor na Karlovi univerzi v Pragi, je skupaj z umrlim akademikom Bohuslavom Havránkom soavtor čeških normativnih slovníc zadnjih let in kot poznavalec češkega knjižnega jezika v sodobni komunikaciji je v uvodnem delu podal v strnjeni obliki nekaj osnovnih značilnosti češke jezikoslovne situacije. Drugi češki avtor je Přemysl Hauser, docent češkega jezika na univerzi v Brnu. Ker je bil tri leta lektor češčine na ljubljanski filozofski fakulteti in je tudi sicer seznanjen s problematiko jezikovne vzgoje, se je ustrezno lotil predstavitev leksikalnega sistema češkega jezika v obliki krajših besedil in vaj, ki jih v skupno metodično enoto povezuje tematika. V poglavju *Besedotvorje* je Přemysl Hauser, izhajajoč iz razvojnih zakonitosti, predstavil produktivne primere tvorjenja novih besed v sodobnem češkem jeziku.

Najobsežnejši del je v pričujočem učbeniku prevzel domači avtor Boris Urbančič, dolgoletni lektor in predavatelj češkega jezika na ljubljanski univerzi. Njegova so poglavja o glasovnem ustroju češčine in o posebnostih češkega pravorečja in pravopisa ter poglavja o oblikoslovju in nekaterih vprašanih češko-slovenske skladnje. K opisu gramatične zgradbe sodobnega jezika je B. Urbančič dodal tudi posebno poglavje iz češke zgodovinske slovnice. V češko-slovenskih slovarčkih, ki so zasnovani z različnih zornih kotov, in v prevedenih slovnicih primerih pa se potrjuje odgovorna vloga prevajalca kot nosilca norme knjižne slovenščine. Slovenskemu avtorju gre tudi pobuda in vsa organizacijska skrb pri izidu novega učbenika češkega jezika.

Delo, v katerem se obravnava gramatični ustroj češčine, je namenjeno študentom slovenskih jezikov in kaže knjigo presojati kot visokošolski učbenik, v svojem drugem delu, naslovljenem *Besedila*, pa se obrača tudi k množičnemu uporabniku, ki bi se hotel na Češkem sporazumeti v vsakdanjih življenjskih situacijah. Avtorji so sistem češkega jezika osvetlili v vseh njegovih

ravninah in so svojemu delu dali ustrezen naslov *Češčina*.

Osnovno metodološko izhodišče, ki je bilo pri snovanju učbenika upošteevano, je soočenje dveh sorodnih slovanskih jezikov. Kontrastivna metoda se uveljavlja pri opisu vseh sistemov jezika in sega zlasti na tista problemska področja, pri katerih sta češčina in slovenščina krenili po drugačni poti. Obravnava razločkov med jezikoma je postavljena v ospredje in je v celoti oblikovala nekatera poglavja, npr. slovarček na zadnjih straneh knjige. Tudi pri opisu skladnje se izbor problematike omejuje na razlike med jezikoma. Za pogljobljene oblike konfrontacije gre v primerih sistemskega presajanja jezikovnih prvin iz enega jezika v drugega; v tem pogledu so najbolj prenosljiva lastna imena. V Urbančičevem prikazu čeških sklanjatev so našeti primeri slovenskih lastnih imen (npr. Andrej, Jože, Kovač, Soča, Ildrija itd.), ki jih češčina prepušča po različnih sklanjatvenih vzorcih. Opisi češke gramatike (oblikoslovja in skladnje) ter besedotvorja mestoma že preraščajo v tipološko analizo obeh jezikov, tako da prinaša učbenik nekatere ugotovitve, ki bi jih mogle nadaljnje poglobljene raziskave temeljiteje osveteliti.

Predstavitev slovnicega ustroja je zajela največji obseg knjige. V besedilu B. Urbančiča so za vsakim razloženim poglavjem češke slovnice uvrščene tudi vaje za preverjanje in utrjevanje snovi. Podoba kaže, da je pri osvajanju češčine za Slovence najtežje obvladljiva gramatična snov. Poleg gramatičnih morfemov se je treba pri pregibanju čeških besed naučiti tudi bogate morfofonemske vrste v okviru ene paradigme, tako sklonske kot spregatvene, npr.: n – ň, t – ť, d – ď, r – ř, k – c, h – z, ch – š itd. Izhajajoč iz svojih pedagoških izkušenj pri učenju češkega jezika, je avtor upošteval pri opisu oblikoslovja predvsem vidik pregibnosti besednih vrst. Opozarja na glasoslovne zakone v zgodovinskem razvoju češčine, ki so vplivali na morfološki ustroj in v primerjavi s slovenskim oblikoslovjem stopnjevali pregibalni značaj češkega jezika. Odvisnostim med fonološkim in morfološkim sistemom z vidika diahronije je B. Urbančič namenil samostojno poglavje, ki bo zanimivo za študente primerjalnega slovenskega jezikoslovja. Pomembnost nekaterih temeljnih razločkov med obema jezikoma je slovenski avtor naznačil s tem, da je izbral češko besedišče, ki ima glede na slovenščino drugačno gramatično podobo, in je razločevalno lastnost poimenoval v naslovu slovarčkov. Tako so po abecednem redu zbrani poleg glagolov, katerih vezljivost je drugačna od slovenske, tudi tisti, ki so v enem jeziku reflektivni in v drugem ne (npr. *jet – peljati se, hodit se – ustrezati*). Z ena-

ko skrbnostjo je zbrano v slovarčku tudi besedje (lastna imena, mednarodne tučke in pogosto rabljeno besedišče), ki ima v slovenščini drugačen spol in število in se drugače sklanja. Oba slovarčka bosta olajšala učni proces in kot gradivo služila pri kontrastivnih raziskavah obeh jezikov.

Drobnogled kontrastivnosti sledi v prikazu čeških sklanjatvenih vzorcev tudi nekaterim pomenskim premikom oblik, ki so glede na slovenski jezik prevzele drugačno funkcijo. Ker se je gramatična snov začela avtorju razraščati, je pri ponazoritvi glagola prej omenjena temeljitost nekoliko oslABLJENA (npr. ne dovolj nazorno predstavljen prihodnji čas in v tej zvezi glagolski vid, ki je postal v češkem jeziku poleg leksikalne tudi gramatična kategorija; oblike, ki jih slovenščina ni razvila, niso izpisane v polni paradigmi – *kdybych, kdybys, kdyby, kdybychom, kdybyste, kdyby*). Pri karakteristiki nepregibnih besednih vrst se glede na njihovo skladensko funkcijo uveljavljajo poleg gramatičnih tudi pomenski kriteriji. Tako se pri predlogu poleg pomenov in veze upošteva še skladenska vprašanja. Našteti so tudi pogosto rabljeni predložni izrazi s publicističnega in strokovnega stilnega področja, ki izražajo bolj zapletena miselna razmerja (npr. v *souhlasu s něčím* – v *skladu s čím*, v *rámci něčeho* – v *okviru česa*) in imajo podobno vezljivost kot v slovenskem jeziku. Če bi želeli temeljiteje predstaviti členek in medmet, ju bi bilo treba pomensko klasificirati in nastati bi mogla seveda spet dva nova slovarčka. Verjetno se je avtor tega zavedel in ob bogato izpričanem slovarskem gradivu v učbeniku to možnost opustil. Nemalo truda je vložena v zbranem češkem besedišču, ki bi utegnilo spričo slušnih oz. vidnih interferenc med obema jezikoma vzbujati varljivo predstavo o hitri umljivosti blizke češčine. Pri metodiki sorodnega tujega jezika so izpostavljene pomenski in stilni premiki besedišča, ki ima enako ali podobno glasovno podobo kot materinščina. Prevedeni slovarček češke gramatične terminologije želi pomagati bralcu izvirne češke jezikoslovne literature. Pri nekaterih prevodih strokovnega izrazja je opaziti drugačne ustrezničke, kot jih najdemo v strokovni slovenistični literaturi (prim. češ. *zjišťovací otázka* – *ugotovitveno vprašanje*, v Slovenski slovnici 1976 *odločevalno vprašanje*). Podobno je najti v slovniciem slovarčku in v prevodu Jedličkovega članka termin *vsakdanja govornica* (češ. *běžně mluvený jazyk*), ki v češki jezikovni situaciji označuje neknjižne govorne vrste – pogovorno češčino in druge nadnarečne oz. narečne oblike češkega jezika. Glede na zunanjo podobnost češke in slovenske jezikovne situacije (knjižni jezik – pogovorni jezik – narečje) pokriva Urbančičev prevod češkega strokovnega izraza kot nadrejeni

pojem obe neknjižni govorni vrsti slovenščine, narečje in pogovorni jezik. Slovenistična literatura izraza *vsakdanja govornica* še ni ustrezno terminologizirala.

Drugi del češkega učbenika predstavlja sistem jezika v njegovi ubeseditveni pojavnosti. V tematskih enotah, ki so pojmovno bogato razčlenjene, je zajeto izredno živo besedišče češkega vsakdana. Pri besedilih Přemysla Hauserja so upoštevana taka upovedovalna stališča, ki ponujajo avtorju kar največjo možnost poimenovanja. V daljših uvodnih sestavkih se uveljavlja opis posameznih tematskih področij (npr. naša družina, stanovanje, naš jedilnik, nakupovanje, šport itd.), v katerih se definirajo pomeni posameznih besed. Z vidika gramatičnega časa so ti sestavki pomaknjeni v brezčasnost, z vidika naklonskosti pa bi v njih prevladovali povedni stavki. Bolj modalno razgibani so dialogi, ki so situacijsko vezani na mesta, na katerih mora potnik v tuji deželi najprej spregovoriti (v restavraciji, v trgovini, na pošti, v informacijski pisarni). Poimenovanja pridobiva avtor tudi z opisom slike (naša hiša, človeško telo) ali pa z naštevanjem pojmovne vrste, kjer nam pomene vzbudi gibljiva vzmet asociacij (npr. *saláty* – okurkovy, *hlávkový*, *bramborový*, *zelný*). Obisk veleblagovnice omogoča naštetim vsemogoče vrste potrošniškega blaga, na železniški postaji pa avtor iznajdljivo prepíše naslove uradovnih prostorov in imenuje vrste vlakov oz. železniških vagonov. Tudi v vajah, kjer so napotki v konverzacijo, ki širi pomenske kroge določene teme, najdemo krajše sestavke (npr. naša šola, recept za češke cmoke) in cele vrste poimenovanj, ki jih učencem v obliki zastavljenega vprašanja spravlja v določeno pomensko polje (npr. o čeških denarnih enotah, kaj si lahko kupimo v mlečni restavraciji). Živahne in domiselne vaje usmerjajo uporabnike v samostojno iskanje informacij v češkem jeziku in k branju literature (prim. vprašanja: Katera dela češke književnosti poznate? Katera dela čeških skladateljev poznate?) Hauserjev prispevek *Besedila* skupaj s poglavjem o besedotvornih načinih v češkem jeziku daje začetnikom dovolj solidno leksikalno osnovo, iz katere je mogoče poimenovati tipične življenjske položaje. Zahtevnejša hotenja pa učbenik te vrste že ne more vsebovati, saj gre pri vsakem dvojezičnem priročniku za takšen ali drugačen izbor snovi.

Kar zadeva današnje stilno razčlenjenost češkega jezika, o kateri je govor v uvodnem besedilu A. Jedličke, je v učbeniku za Slovence prikazana knjižna oblika češkega jezika v skladu s celotno zasnovano knjigo in stilističnimi vidiki – tuje seznanjati na začetni stopnji z reprezentativno vrsto narodnega jezika. Uvodoma smo že po-

udarjali kulturni pomen novega učbenika, ki želi tudi v današnjem času potrjevati plodno sodelovanje s češkim narodom. V izpolnjevanju zgodovinskega dolga bo treba v prihodnosti predstaviti slovenskemu človeku v sistematični in celoviti obliki tudi izročilo češke književnosti.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

GLASNIK slovenskega etnološkega društva, 1. 20/1980, št. 2, str. 35–116, Ljubljana 1980

Glasnik, časopis slovenskih etnologov, stopa v 20. leto izhajanja. Ves ta čas smo bili slavisti z njim posredno ali neposredno povezani: ali je bil urednik Glasnika slavist ali pa je Glasnik objavljaj gradivo in članke, ki so zanimivi tudi za slaviste (predvsem s področja ustnega slovstva). Slavistično-etnološka tovarišija ni stara le 20, ampak že kar 100 let, saj je bil slavist Karel Štrekelj tako rekoč tudi voditelj slovenskega narodopisja, njegovo delo pa so nadaljevali Krek, Murko in v novejšem času Novak. Tako je razumljivo slavistično zanimanje za stroko, ki je bila v preteklosti kar usodno povezana s slavistikom. V jeziku in slovstvu poročamo o Glasniku tudi zato, ker prinaša nova številka Glasnika referate s prvega interdisciplinarnega posvetovanja slavistov in etnologov, ki je bila v Ljubljani 15. 2. 1980 in na katero smo opozorili tudi JiS.

Etnologi in slavisti smo se dobro zavedali tesne povezave obeh strok, zato nas je zanimalo, ali imata današnji osamosvojeni in metodološko različno orientirani stroki še kaj skupnega, ali je danes še možno njuno sodelovanje, ali je bila to samo stvar preteklosti. Posvetovanje, ki sta ga organizirali obe društvi, je imelo precejšen odmev.

Uvodni referat, genezi ramerja med etnologijo in slavistikom, je prispeval etnolog Slavko Kremenšek, sledi pa razmišljanje slavista Mateja Rodeta iz Celja z naslovom Znanost in meje med njimi.

Največ skupnih točk med etnologijo in slavistikom je gotovo pri raziskovanju ustnega slovstva, zato je bila večina referatov posvečena temi: Ustno slovstvo kot predmet literarne, etnološke in folkloristične vede. Marko Terseglav objavlja razmišljanja o ustnem slovstvu kot predmetu folkloristične znanosti. Zdi se, da je folkloristika eno tistih mejnih področij, kjer se stikata etnologija in slavistika, zato je referentka Zmaga Kumer ugotavljala upravičenost folkloristike kot samostojne vede. Marija Stanonik objavlja referat Modeli razmejeva nja slovstvene folklore in

literature, Božidar Jezernik pa razmišlja o teoretičnih izhodiščih etnoloških raziskovanj ustne tradicije. Jurij Fikfak je prispeval članek s privlačnim naslovom Dr. roman in pravljica, pričevalca dveh načinov življenja. Pri drugi temi so sodelovali gostje s Hrvaške: Stjepan Ffranjec z referatom Interdisciplinarni aspekti usmene narodne dramaturgije, Branko Kukurin: Literarno-teoretski i etnološki aspekti usmene narodne dramaturgije Istre i hrvatskoga Primorja in Milivoj Rodić s prispevkom: Teorija književnosti i folkloristika.

Z ustnim slovstvom se slavisti srečujejo tudi pri raziskavah literature, zato je tretja tema obravnavala ustno slovstvo kot osnovo literarnega ustvarjanja. Boris Peternu je prispeval teoretični referat: Folklorizacija literature in literarizacija folklore. Sledijo mu referati Franca Zdravca: Folklorni junaki v Cankarjevi literaturi, Martine Orožen: Odras ljudske duhovne in materialne kulture v jezikovnem izrazu slovenske pripovedne proze 19. stoletja, Janeza Rotarja: Ljudsko slovstvo kot osnova bralčeve percepcije besedne umetnosti, Josipa Grbelje: Metodološki aspekti u odnosima između usmene narodne i starije pisane književnosti, in referat Ive Rudana: Interdisciplinarni problemi u odnosima literarne historije i folkloristike, v katerem predstavlja folklorne elemente v pesniškem delu Vladimirja Nazorja.

Etnologija in slavistika se srečujeta tudi pri raziskovanju jezika. Pri temi: Jezikovna odzivanja v posameznih življenjskih položajih in v določenih socialnih okoljih sta sodelovala Breda Pogorelec s prispevkom: Slovensko jezikoslovje in slovenska etnologija – kako v prihodnje? in Ivan Zvonar z razmišljanjem: Lingvistički aspekti određenja i razgraničenja usmenog književnog stvaralištva u odnosu na etnografiju.

Štirim glavnim temam se je pridružil še prispevek prosvetne delavke Zinke Povše: Etnološko delo v osnovni šoli.

Zanimivost te številke Glasnika je še diskusija: Jože Koruza in Albinca Lipovec sta pripravila diskusijske prispevke, prvi z naslovom: O stališčih etnologije, folkloristike in literarne zgodovine, in druga: Ustno slovstvo kot predmet etnološke, literarne in folkloristične znanosti. Temu pa sledijo bolj ali manj strastni razgovori o referatih, jezne in dobrohotne pripombe ter čustveno obarvana mnenja udeležencev o posvetovanju etnologija slavistika.

Zanimivo branje in zanimiv dokument o izstopanju slovenske etnologije iz »podnajemništva«, dokument o pomembnem začetku interdisciplinarnega sodelovanja.

Marko Terseglav
SAZU v Ljubljani

Evropski lingvistični atlas – ALE

Dialektološka sekcija SAZU že od leta 1975 sodeluje v pripravah za Evropski lingvistični atlas (Atlas linguistique de l'Europe, dalje ALE). Do letošnje jeseni so bili pripravljene odgovori na preko 500 leksikalnih vprašanj (cela prva vprašalnica) za vsako od osmih slovenskih točk, ki bodo predstavljale slovenščino v ALE. V zvezi z delom za prvo vprašalnico ostanejo tako samo korekture (in risanje kart, česar pa v Ljubljani ne delamo).

ALE, o katerem pri nas še nismo poročali, je poleg Slovanskega lingvističnega atlasa (Obščeslavjanski lingvističskij atlas, dalje OLA) največji jezikovni načrt na svetu. Zamisel o atlasu, ki bi zajel cel kontinent, sega v trideseta leta. Takrat je opozoril na tak atlas W. Pessler (Nizozemska), nato 1936 na mednarodnem lingvističnem kongresu v Kopenhagnu R. Jakobson, ki je pozneje izdelal tudi načrt za tak atlas; druga svetovna vojna je vsa ta prizadevanja ustavila. Misel na atlas je 1956 obnovil K. Heeroma z razpravo Vers un atlas linguistique européen (Orbis, V, str. 339), kjer opozarja, da so razmere spet primerne za njegovo uresničitev. Tri leta pozneje sta isto ponovila R. Jakobson in E. Petrovici na mednarodnem zborovanju romanistov v Bukarešti, na Nizozemskem pa je A. Weijnen (sedanji predsednik Redakcije ALE) napravil načrte za primerjalni medjezikovni atlas. Predlog za izdelavo Evropskega lingvističnega atlasa je nato prišel iz Inštituta za italijanski jezik in literaturo v Utrechtu na Nizozemskem; na mednarodnem kongresu za splošno dialektologijo v Marburgu 1965 ga je podal M. Alinei. Predlog je naletel na ugoden odmev tudi pri Mednarodnem dialektološkem odboru, zato so se Weijnen, Alinei in L. E. Schmitt (Marburg) povezali s Komisijo za OLA, nato pa je prišlo s posredovanjem J. Béliča do prvih dogovorov. Od 1970 dalje ima Redakcija ALE, ki so jo v začetku sestavljali M. Alinei (Utrecht), R. I. Avanesov (Moskva), J. Bélič (Praga), B. Cazacu (Bukarešta), W. Doroszewski (Varšava), Klaas Heeroma (Gronigwe), L. E. Schmitt (Marburg) in predsednik T. Weijnen (Nijmegen) redne sestanke. Na sestanku Redakcije ALE v Pragi 1972 se krog udeležencev razširi še na nekatere sodelujoče pri OLA (B. Havránek, J. Basara, S. Utěšeny, A. Lamprecht, M. Szymczak, ki je obenem predstavljal Doroszewskega) in druge (J. Horecký, M. Romportl, V. Skalička, P. Trost, P. Jančák, M. Dukolil) ter še sedanjega glavnega tajnika ALE J. Kruijsena (Nizozemska). Redakcija ALE je ustanovila Mednarodni odbor za ALE, v katerem je vsak uradni jezik zastopan z enim predstavnikom. V ta Mednarodni odbor za ALE spadajo še različni strokovnjaki in pa tisti, ki skrbijo za zbiranje gra-

diva na svojem jezikovnem področju in se udeležujejo splošnih sestankov. Glavna naloga Redakcije je skrbeti za znanstveno izpeljavo načrta, pripravljati publikacije (do sedaj Uvod v ALE, Predlog za prvo vprašalnico ALE, Prva vprašalnica ALE ter Risbe k prvi vprašalnici ALE, pred dvema letoma Druga vprašalnica ALE) in sestaviti transkripcijo. 1972 je bil na sestanku Redakcije in Mednarodnega odbora za ALE določen naslov atlasa, ki bo zato, da bi se izognili občutljivi izbiri med modernimi jeziki, v latinščini: Atlas linguarum Europae, vse ostale publikacije pa v francoščini, angleščini, nemščini in ruščini. Tehnični komentarji naj bi bili samo v francoščini, ki naj bi veljala za prvi jezik. Sedež ALE je v Nijmegenu na Nizozemskem.

1975 se je v pripravljala dela za ALE vključila tudi Jugoslavija; ustanovljena je bila komisija za ALE, v katero spada nekaj članov Komisije za OLA in zastopniki neslovanskih jezikov v Jugoslaviji.

Prvih pet let je bil jugoslovanski prispevek omejen na člana Redakcije ALE in predsednika Komisije za ALE v Jugoslaviji P. Ivčić (redaktorsko delo in udeležba na sestankih); Slovenijo je v tem času povezoval z ALE T. Logar. – Komisija za ALE skrbi za izpeljavo načrta v okviru Jugoslavije; med njene naloge spadajo npr. sporočanje pripomb v zvezi z besedilom vprašalnic, določanje mreže in ljudi, ki naj bi zapisovali posamezne točke, prevajanje vprašalnic, zapisovanje govorov ter odpošiljanje odgovorov v Nijmegen, skrb za potrebne komentarje in morebitni predlogi za sestavljanje kart.

Ne enem prvih sestankov za ALE je bila določena tudi gostota mreže. Praviloma naj bi prišla po ena točka, ki pomeni govor v določenem kraju, na 2000 km² s 30 % odstopa navzgor ali navzdol glede na gostoto prebivalstva. Vseh točk v Evropi naj bi bilo okrog 3200. SZ naj bi sama odločila, ali bo v ALE vključila tudi uralsko in kavkaško področje. Gostota točk je v slovanskem svetu manjša kot drugod v Evropi, ker se ravna po mreži, določeni za OLA. Zato je bilo po OLA za Jugoslavijo določenih 105 točk, po določenih za ALE bi jih glede na površino imela 128. Pozneje je bila ta zmanjšana na 45, konkretnije: 7 točk v Sloveniji, 5 v Makedoniji in 33 na srbohrvaškem jezikovnem področju. Tolikšno redčenje mreže so narekemale kadrovske in finančne razmere, saj je kar v vseh republikah poleg dela za ALE aktualno še delo za OLA in priprava nacionalnih atlasov. Slovenija je v ALE zastopana z naslednjimi kraji: Komen na Krasu, Hrušica pri Podgradu, Srednja vas v Bohinju, Valburga pri Smedniku, Ribnica na Dolenjskem, Spodnja Ložnica pri Slovenski Bistrici in Gomilice v Prekmurju. – Tu opisana mreža je predvidena za prvo vpra-

šalnico, pri drugi pa bosta prišli v pošteve še dve redčenji, kar pomeni še dve bolj redki mreži.

Vprašanje zastopstva manjšin je Redakcija prepusila dogovorom med posameznimi državami. Zunaj meja ima Jugoslavija točki v Italiji (Slovenska Solbica v Režiji in Melise v južni Italiji, ki jo naseljujejo Hrvatje). Enako razmerje velja za Avstrijo, kjer naj bi predstavljal slovenščino govor Kneže; gradivo iz obeh točk (slov. in hrvaške) naj bi obdelali in odposlali v Nijmegen Avstriji sami. Po ena srbohrvaška točka je še na Madžarskem in v Romuniji. V Jugoslaviji imajo posamezne točke Madžari, Italijani, Romuni in Albanci. Od sosednjih držav samo Grčija do sedaj še ni dovolila obdelave makedonskih govorov na svojem ozemlju.

Kot je že bilo povedano, je Uvodu v ALE sledila prva vprašalnica, ki je splošno informativne narave in obsega 546 leksikalnih vprašanj. Ta vprašanja so izbrana iz vprašalnice OLA, po kateri imajo slovanske države gradivo že zapisano; s tem je bilo delo za ALE vsaj na začetku izjemno olajšano. Le za okrog 40 vprašanj je bilo potrebno ponovno zapisovanje na terenu, v glavnem zato, ker je gradivo, zapisano po vprašalnici OLA, dajalo tudi fonetične odgovore, za ALE pa so bili potrebni samo leksikalni. OLA je zahteval npr. slov. prase iz psl. porse ne glede na pomen, ki pa v slovenščini pomeni navadno »prašič« in »umazanec«, ALE pa hoče v tem primeru odgovor za pomen »mlad prašič, mladič prašiča«. – Priprava odgovorov za ALE je obsegala izpisovanje gradiva iz zapisov za OLA, kar so opravili zapisovalci posameznih govorov, šele nato je prišla na vrsto transliteracija v transkripcijo ALE in prepis v ustrezne formularje ter po potrebi komentarji k posameznim odgovorom. V predelavi odgovorov je bilo treba najprej različne fonetično pravilne razvoje določene besede priversti na eno obliko, ki je bila največkrat knjižna in zato transkribirana v fonološkem sistemu zbornega jezika, lahko pa tudi narečna ali starinska. Na tako obdelavo je bilo večkrat težko pristati, ker je silila v razporejanje, ki ga za vsako izmed zahtevanih besed ni mogoče potrditi.

Obveznostim v zvezi s prvo vprašalnico so sodelujoči zadostili v različni meri, vendar je mogoče, da zaradi uporabe računalnikov pri delu, zlasti za risanje kart, ne bo večjih zastojev. Risanje kart je v začetni fazi, zato je v zvezi s tem znanih le nekaj splošnih podatkov. Na osnovni karti naj bi bila narisana mreža koordinat zapisanih krajev, zaradi lažje orientacije tudi sedanje politične meje. Na kartah naj bi bila še glavna mesta in mesta z več kot 500 000 prebivalci ter velike reke. Vprašanje je še, kako označiti, kateremu jezikovnemu področju pripadajo točke, kar bi šele omogočilo bralcu razpoznavanje izposojenk. Atlas naj bi obšel problem razmejevanja prehodnih narečij, enako tudi vprašanje, kdaj kakemu narečju pripade poimenovanje »jezik«, že zato, ker so pri tem potrebni tudi nejezikovni kriteriji. Zaradi pomanjkanja gradiva in zaradi

demografskih razmerij ne bo v Atlasu večjezičnih področij. Na karti, ki bo prikazovala mrežo krajev, bo za vsak kraj označeno, kateremu jeziku pripada informator. Pomembno je zlasti to, da bodo karte v vseh pogledih sinhronne in bodo prikazovale sedanje politične meje, sedanji jezikovni položaj in sedanjo stalno naseljene pripadnikov evropskih jezikov (npr. Nemcev). V ALE ne bosta obravnavana jezik Romov in jidiš, ki imata med evropskimi jeziki iz več vzrokov poseben položaj. – V drugi vprašalnici, po kateri je treba gradivo šele zapisati, so poleg leksikalnih še glasoslovna, oblikoslovna in besedotvorna vprašanja, dalje vprašanja iz skladnje in iz onomazologije. Po dosedanjih načrtih naj bi ALE nastal samo na osnovi gradiva po omenjenih dveh vprašalnicah.

Pri organizaciji tako obsežnega načrta kot je ALE, ni najmanj pomembno vprašanje nosilca stroškov. Do 1973 so to bili inštituti, iz katerih so prihajali člani Redakcije in člani Mednarodnega odbora za ALE, dalje različne organizacije na Nizozemskem; sestanek Redakcije in Mednarodnega odbora za ALE jeseni 1973 je financirala nizozemska vlada, del uvodnih publikacij Unesco, ki je postal v naslednjih letih glavni financier publikacij in v bodoče zvezkov Atlasa. Stroški sestankov in potovanj se delijo med različne inštitute in druge ustanove v krajih, kjer ravno poteka sestanek, in med tiste, od koder prihajajo udeleženci. Vsaka država oziroma republika pa krije stroške zapisovanj na svojem področju.

Namen ALE je izpolniti vrzeli v poznavanju odnosov med jeziki in v njihovi sinhroni zgradbi ter v zvezi z obojim opazovati izvenjezikovne dejavnike, ki so vplivali nanje.

Sonja Horvat
SAZU v Ljubljani

Kosmačevi dnevi na Obali

Slavistično društvo v Kopru je v svoj letni delovni program uvrstilo tudi slovesno počastitev sedemdesetletnice rojstva Cirila Kosmača v obliki strokovnega posveta, na katerem naj bi bil navzoč tudi pisatelj. Kosmač je sicer izrazil odpor do svečanih obletnic, obletniških fraz in sentimentalnih scen, vendar pa je privolil v praznovanje v domačem in preprostem vzdušju.

Po pisateljevi smrti se je pripravljali odbor Slavističnega društva še bolj zavzel za slovesno počastitev. Prvotno zamisel o strokovnem posvetu je razširil na kulturne prireditve v Kopru, Izoli in Piranu od 3. do 17. oktobra 1980 in jih poimenoval Kosmačevi dnevi.

Uvod v kulturne dni sta bila slovesno poimenovanje Osnovne šole Piran po Cirilu Kosmaču s kulturnim programom in nagovorom Cirila Zlobca ter otvoritev razstave Kosmačevih del na Osnovni šoli Piran 3. oktobra 1980.

Sledila je retrospektiva filmov po Kosmačevih besedilih: Balada o trobenti in oblaku (Koper), Tistega lepega dne (Piran), Na svoji zemlji (Izola) od 7. do 9. oktobra 1980. Ob projekciji prvega slovenskega celovečernega filma Na svoji zemlji 7. oktobra v Izoli je bil organiziran pogovor z režiserjem Francetom Štiglicem.

Kulturne dni so obogatili trije literarni večeri. Literarni večer v Osrednji knjižnici Koper, posvečen liriki Vladimirja Memona; literarni večer z novogoriškimi igralci Bredo Urbič, Miro Lampe-Vujičić in Iztokom Jerebom v koprski in izolski glasbeni šoli, kjer so recitali odlomke iz Kosmačevega Tantadruga in iz nove Zidarjeve pripovedi Odklenjeni človek; v Tartinijevem gledališču v Piranu pa je Jurij Souček predstavil Temnikarjev monolog iz Balade o trobenti in oblaku. Razstavo Kosmačevih del so 14. oktobra 1980 iz Pirana prenesli v Osrednjo knjižnico v Kopru. Radio Koper – Capodistria je v svoj spored vključil radijsko igrano Tantadrug in ponovil zadnji pogovor s Cirilom Kosmačem. TV Studio Koper – Capodistria pa je predvajal film Balda o trobenti in oblaku. Hkrati so vsa sredstva javnega obveščanja na Primorskem spremljala program prireditvev. Revija Primorska srečanja pa bo eno številko v celoti posvetila sedemdesetletnici rojstva Cirila Kosmača. Odmevnost Kosmačevih dni pomeni gotovo vzpodbudo ob ne preveč bogatem kulturnem dogajanju na Obali. Ustvarjalnost Cirila Kosmača pa je prodrla do širšega občinstva tudi zaradi vključevanja sredstev javnega obveščanja.

Drugi in najpomembnejši del programa je prvotno zasnovani posvet o Kosmačevem književnem delu, ki ga je v sodelovanju s Slavističnim društvom sklical Zavod SRS za šolstvo, OE Koper v obliki strokovnega posveta v Piranu, 17. oktobra 1980. Strokovnega posveta so se udeležili predavatelj dr. Breda Pogorelec, dr. Helga Glušič, dr. Ivan Cesar, člani Slavističnega društva Koper, delegaciji Slavističnega društva Nova Gorica in Slavističnega društva Trst. Po uvodnem nagovoru predsednice Slavističnega društva Koper Rafke Kirn in pozdravnem nagovoru predsednika SO Piran Toneta Mikelna so nastopili dr. Breda Pogorelec s predavanjem Stilistična vprašanja Kosmačevega besedila, dr. Helga Glušič s predavanjem Mesto Kosmačeve proze v sodobni slovenski književnosti in dr. Ivan Cesar s predavanjem Funkcioniranje literarnih sredstev v Baladi o trobenti in oblaku. Predavatelji so obogatili poznavanje Kosmačeve pripovedne proze z jezikoslovnega in literarnoteoretskega vidika. Za učitelje slovenskega jezika je bil zanimiv in uporaben populáranski del posveta o metodič-

nem pristopu k literarnemu delu, ki ga je vodil Silvo Fatur, pedagoški svetovalec Zavoda SRS za šolstvo, OE Koper. Članice Slavističnega društva Koper so predstavile tri metodične pristope h Kosmačevi pripovedni prozi: Vida Medved-Udovič Razmišljanje o individualizaciji in diferenciaciji pri obravnavi domačega branja (Tantadrug), Jasna Čebren Odmevnost Kosmačevih besedil v srednji šoli in Mirjana Stopar Obrazna Kosmačevega besedila v osnovni šoli.

Kosmačevi dnevi, kulturne prireditve in strokovni posvet, so prerasli spominsko počastitev obletnice pisateljevega rojstva. Primorskega umetnika so približali Primorcem, kar je najvrednejše. Takšno delovanje osmišlja in upravičuje obstoj slavističnega društva, člane vzpodbuja k strokovnemu in metodičnemu izpopolnjevanju in dokazuje uspešnost povezave slavističnega društva in zavoda SRS, OE Koper kot institucije.

Pri organizaciji Kosmačevih dni so sodelovali: Slavistično društvo Koper, Kulturne skupnosti občin Koper, Izola in Piran, Osnovna šola Piran, Matična knjižnica Piran, Osrednja knjižnica »Srečko Vilhar« Koper, Kinematografsko podjetje »Globus«, založba Lipa in Zavod SRS za šolstvo, OE Koper.

Posebna pohvala za dobro organizacijo Kosmačevih dni gre upravnemu in pripravljalnemu odboru Slavističnega društva Koper.

Danica Filipič
Koper

PREJELI SMO V OCENO

Janko Kos, Romantika. Literarni leksikon. Študije, šesti zvezek. Izdaja SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. DZS, Ljubljana 1980, 87 str.

Kajetan Gantar, Grške lirične oblike in metrični obrazci. Literarni leksikon. Študije, sedmi zvezek. Izdaja SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. DZS, Ljubljana 1979, 104 str.

Majda Stanovnik, Angloameriške smeri v 20. stoletju. Literarni leksikon. Študije, osmi zvezek. Izdaja ZASU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. DZS, Ljubljana, 1980, 87 str.

Anton Ocvirk, Evropski verzni sistemi in slovenski verz. Literarni leksikon. Študije, deveti in deseti zvezek. Izdaja SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. DZS, Ljubljana 1980, 9 zv. 143 str., 10. zv. 157 str.

Popravek

V članku Vatroslava Kaleniča *Literarne konotacije Krleževih balad* (JiS 1980/81, št. 3) je nekaj napak, ki jih, žal, ni zagrešil samo tiskarski škrat. Bralcem se opravičujemo in jih prosimo, da upoštevajo opozorilo na naslednje napake:

- str. 85, 10. vrsta od zgoraj: namesto *deskribicijo* mora biti *deskripcijo*
13. vrsta od zgoraj: namesto *akceptualizacija* mora biti *akceptacija*
14. in 15. vrsta od zgoraj: namesto *evaluacija* mora biti *evalvacija*
12. vrsta od spodaj: namesto *poliglotizem* mora biti *poliglotstvo*
5. in 4. vrsta od spodaj: namesto *za dva bistvena merila* mora biti *za dve bistveni merili*
- str. 86, 7. vrsta od zgoraj: namesto *Lijepa naša domovina* mora biti *Lijepa naša domovino*
24. vrsta od spodaj: namesto *drmeš* mora biti *drmež*
9. vrsta od spodaj: namesto *pri Krleži je to znan trohejski osmerek* mora biti *pri Krleži je to znani trohejski osmerek*
- str. 87, 11. vrsta od zgoraj: namesto *Ob osebnosti* mora biti *Ob osebnostih*
15. vrsta od zgoraj: namesto *V Stenjevcu si gledal poete* mora biti *V Stenjevcu si gledel poete*
18. vrsta od spodaj: namesto *romari hurajni bolniki* mora biti *romari i hmajni bolniki*
8. vrsta od spodaj: namesto *opal do krepa iza rešetke* mora biti *opal da krepa iza rešetke*
6. vrsta od spodaj: namesto *kvarterne petke* mora biti *kvaterne petke*
- str. 88, 2. vrsta od zgoraj: namesto *filologičarjev akademcev* mora biti *filologov akademikov*
15. vrsta od zgoraj: namesto *variral* mora biti *variiral*
21. vrsta od zgoraj: namesto *smartispelavojna pak* mora biti *smartispelavajna al pak*
24. vrsta od zgoraj: namesto *tak dolgo se* mora biti *tak dolgo dok se*
18. vrsta od spodaj: namesto *na teržeč* mora biti *ne teržeč*
11. vrsta od spodaj: namesto *za mrtvim talentom* mora biti *za mrtvim talentom*
- str. 89, 1. vrsta od zgoraj: namesto *Krleža vkomponirava* mora biti *Krleža vkomponira*
17. vrsta od zgoraj: namesto *a nek kak* mora biti *a ne kak*
4. vrsta od spodaj: namesto *eksatno* mora biti *eksaktno*
2. in 1. vrsta od spodaj: namesto *v periodu* mora biti *v obdobju*
1. vrsta od spodaj: namesto *v kakšni* mora biti *v kakršni*
- str. 90, 1. vrsta od zgoraj: namesto *z notorno logiko* mora biti *z notorično logiko*
12. vrsta od zgoraj: namesto *vsklajevali* mora biti *usklajevali*.

